

Mediterrán és Balkán Fórum



KELET-MEDITERRÁN ÉS BALKÁN TANULMÁNYOK KÖZPONTJA

IX. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

2015. március 23.

KEDVES OLVASÓ!

A PTE Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja (KMBTK) által útjára indított Mediterrán és Balkán Fórum a Balkán, a Kelet-Mediterráneum és a Közel-Kelet térségét érintő kutatások eredményeit közli. Az elektronikus formával célunk az, hogy a témában érdekelteket és érdeklődőket gyorsabban tájékoztassuk a friss háttérelmzésekkel.

A Mediterráneum és Balkán rovatokban tudományos elemzések közlésére vállalkozunk, a Mozaik címszó alatt ismeretterjesztő, kulturális jellegű írásoknak adunk helyet.

A Mediterrán és Balkán Fórum lehetőséget biztosít minden tudományos igényességgel elkészített, a térséget érintő munka közlésére. A tanulmányok magyar, ill. angol nyelvűek lehetnek, terjedelmük a 20 000 karaktert (képekkel, térképekkel, ábrákkal) nem haladhatja meg. A szakmai folyóirat csak a szerkesztőbizottság által lektorált írásokat jelenti meg.

Tartalom:

Köszöntő.....	1
A „Balkan Wellbeing” koncepció turizmusföldrajzi hátterének vizsgálata	2
A klaszterek helye és szerepe Olaszország gazdaságpolitikájában.....	13
A török oktatás 19-20. századi történetéből I.....	28

Főszerkesztő:

Dr. M. Császár Zsuzsa

Főszerkesztő-helyettes:

Kitanics Máté

Dr. Reményi Péter

Szerkesztőség:

7624 Pécs

Ifjúság útja 6.

Telefon: 72/503-600

Fax: 72/501-531

Web: <http://www.mbforum.hu>

ISSN 1788-8026

Szerkesztőbizottság tagjai:

Dr. Békési László, Dr. Eyüp Artvinli
Dr. Csüllög Gábor, Dr. Gáblí Cecília,
Dr. Melek Colak, Dr. Gulyás László,
Dr. Hóvári János, Dr. Carlos Flores Juberías
Dr. Juhász József, Dr. Kocsis Károly,
Dr. Jaime Nicolas Muniz,
Dr. Pap Norbert (elnök),
Dr. N. Rózsa Erzsébet,
Dr. Dejan Šabić, Dr. Kókai Sándor,
Dr. Siposné Kecskeméthy Klára,
Dr. Edita Stojic-Karanovic,
Dr. Szilágyi István, Dr. Tonk Márton,
Dr. Végh Andor, Dr. Yamamoto Akiyo

Lapszerkesztő:

Szalai Gábor

Olvasószerkesztő:

Szalai Gábor

Felelős kiadó:

PannonCastrum Kft.

A „Balkan Wellbeing” koncepció turizmusföldrajzi háttérének vizsgálata¹

Michalkó Gábor² – Kiss Kornélia³ – Balizs Dániel⁴ – Szeberényi József⁵ – Viczián István⁶ – Bottlik Zsolt⁷

The tourism geography background of „Balkan Wellbeing” concept

ABSTRACT

Keywords: Balkan, wellbeing, tourism, attraction, brand

The tourism is one of the most prosperous sectors of the Balkan economy, however, there are countries or specific areas that are avoided or undiscovered by most of the tourists. The tourism of the Balkan is mostly based on the mass tourism around the mediterranean seashores, while the nowadays more and more popular health tourism is less represented than the characteristics of the Balkan area would allow it. The Balkan area could rise its attractiveness by the permanent proximity of untouched nature, because not only the services for the cure of illnesses, but also the activities for prevention can encourage the demand. The research from which the present study is made evaluated the touristic attractions from the point of view of how much they are capable to increase the subjective part of life quality, the „wellbeing” feeling. The examination of the „wellbeing”-specific attractions of the 11 Balkan countries can provide us with information to advance the complex research aiming to create a Balkan wellbeing brand.

1. Bevezetés

A Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola a Kutatási és Technológiai Innovációs Alap (KTIA) pályázatán támogatást nyert a Balkánon fekvő országok azon adottságainak vizsgálatára, amelyekre alapozva egészségmegőrzést célzó, a térség versenyképességét erősítő, a jelenlegi kínálatnál komplexebb turisztikai szolgáltatások alakíthatóak ki. A projekt földrajzi kerete a szakirodalom alapján került kijelölésre, így a Balkán legszélesebb értelmezése képezi a vizsgálat területi kiterjedését (REMÉNYI P.–VÉGH A. 2006; KOCSIS K. 2007; PAP N. 2010; M. CSÁSZÁR ZS.–

¹ A tanulmányban közreadott eredményeket „A regionális jóllét és wellness koncepciók alkalmazási lehetőségei és IKT támogatással megvalósuló fejlesztési lehetőségei a Balkánon” című, a Kutatási és Technológiai Innovációs Alapból (KTIA_AIK_12-1-2013-004) finanszírozott, a Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola megbízásából az MTA CSFK Földrajztudományi Kutatóintézetében végzett vizsgálat tárta fel. A tanulmányban használt Balkán értelmezés illeszkedik a projektben meghatározott földrajzi kerethez, így a következő 11 országra terjed ki: Albánia, Bulgária, Bosznia-Hercegovina, Görögország, Horvátország, Macedónia, Montenegró, Románia, Szerbia, Szlovénia, Törökország.

² Tudományos tanácsadó, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest.

³ Tudományos főmunkatárs, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola, Budapest.

⁴ Tudományos segédmunkatárs, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest.

⁵ Tudományos segédmunkatárs, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest.

⁶ Tudományos munkatárs, MTA CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest.

⁷ Tanszékvezető, egyetemi docens, ELTE TTK Földrajzi Intézet, Budapest.

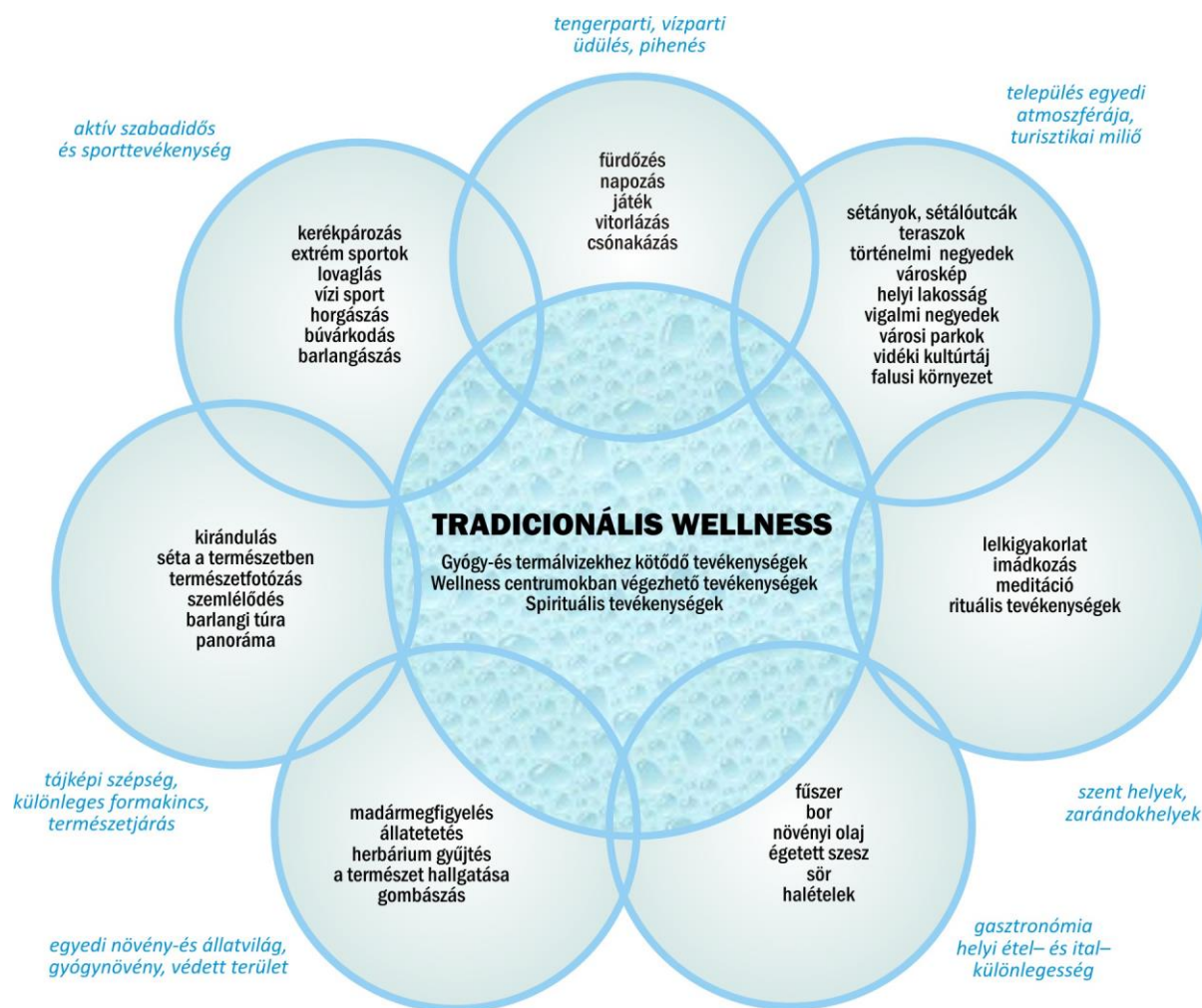
PAP N. 2011). A 2013. június 1-én indult, nemzetközi szakemberek bevonásával zajló projekt alapvetően a Balkán természeti és kulturális értékeinek összegyűjtésére, valamint az ezekre alapozható, a lehető legszélesebben értelmezett, piacképes egészségturisztikai termékek és azok értékesítését segítő infokommunikációs technológiai megoldások kidolgozására koncentrált. A kutatási eredmények a *Balkan Wellbeing* koncepció kidolgozásának alapjául szolgálnak, amely a térség karakterisztikus adottságain nyugvó, a fizikai és mentális egészség megőrzésével összefüggésbe hozható turisztikai terméként került meghatározásra. A *Balkan Wellbeing* koncepció nemzetközi előzményei a *Nordic Wellbeing*, az *Alpine Wellness*, illetve a *Balkan Spas* kínálatában keresendőek, ezek az adott régió turisztikai erőforrásait tudatosan egy földrajzi márkanév alatt megjelenítő, alapvetően az egészségmegőrzést szolgáló termékek.

Jelen tanulmány a projekt egyik részvizsgálatát és annak legfontosabb eredményeit mutatja be. Az MTA CSFK Földrajztudományi Intézet – mint a projekt céljainak megvalósítását segítő egyik közreműködő – 2014 folyamán feltárta a vizsgálatba vont balkáni országok mindazon természeti és kulturális adottságait, amelyek jelenleg is hasznosított, illetve potenciális turisztikai vonzerőként bázisát képezhetik a *Balkan Wellbeing* koncepció kidolgozásának. A munka közreadja a wellbeing fogalom turisztikai értelmezését, bemutatja a kvalitatív vizsgálat módszertani sajátosságait, ismerteti a kutatásban közreműködők által azonosított vonzerőtípusokat és azok fontosabb balkáni sajátosságait, végezetül geográfiai vonatkozású következtetéseket fogalmaz meg a *Balkan Wellbeing* koncepcióval kapcsolatban.

2. A wellbeing turizmus értelmezése

Jelen vizsgálatban résztvevő kutatók alapos tájékoztatást kaptak arról, hogy mi legyen a feltáró munkájuk fókuszja, vagyis mi tekinthető jóllét-specifikus vonzerőnek. A kutatás a témával foglalkozó, meglehetősen gazdag szakirodalmi háttérre (PUCZKÓ L.–RÁTZ T. 1998; ERFURT-COOPER, P.–COOPER, M. 2009; MICHALKÓ G. 2010; MICHALKÓ G.–RÁTZ T. 2011; PEARCE, PH.–FILEP, S.–ROSS, G. 2011; UYSAL, M.–PERDUE, R.–SIRIGY, J. 2012; MICHALKÓ G.–RÁTZ T. 2013; FILEP, S.–PEARCE, PH. 2014; SMITH, M.–PUCZKÓ, L. 2014) építve abból indult ki, hogy elméletben bármely turisztikai vonzerő hozzájárulhat az életminőség növeléséhez, szubjektív vetületének, vagyis a jóllét érzésének generálásához, sőt maga az utazás ténye (a lakókönyezet elhagyása, a mindennapi térpályákról való letérés) vagy az utazás körülményei (pl. az utazás mint közösségi élmény) is képesek ilyen emocionális folyamatok létrehozására. Ez a fajta megközelítés a gyakorlatban azt jelentette volna, hogy abban az esetben ha egy turisztikai vonzerőnek sikerül valamely, MASLOW, A. (2003) által meghatározott szükségletet az elvárt vagy az azt meghaladó mértékben kielégíteni és más körülmény érdemben nem módosítja ezt, akkor feltételezhető a jóllét érzésének kiváltása. Mivel erre az elméleti alapvetésre építve kezelhetetlenné vált volna a kataszterbe bekerülő vonzerők köre, így a szűkítést a szakirodalomból markánsan kikristályosodó wellness megközelítések felé vittük úgy, hogy annak értelmezési tartományát kitágítottuk. A wellness turizmuselméleti értelmezése tradicionálisan egészségturisztikai megközelítésű, mindazon vonzerő ebbe a kategóriába sorolandó, amely a test-lélek-szellem harmóniáját szolgálva egyrészt betegségmegelőző (*prevention*), másrészt szélesen értelmezett egészségmegőrző (*health-care*), harmadrészt szépségügyi (*beauty*) funkcióval bír (ERFURT-COOPER, P.–COOPER, M. 2009; SMITH,

M.–PUCZKÓ L. 2010). Mivel az életminőséggel foglalkozó kutatások többsége az egyén fizikai és mentális egészségében megragadható szimbiózis fontosságát hangsúlyozza, ezért a jóllét-specifikus vonzerők lehatárolásának elősegítése érdekében a wellness értelmezési tartományának határmezsgyéjén elhelyezkedő tevékenységeket is vizsgálat alá vontuk (1. ábra).



1. ábra. A wellness értelmezésének jóllét-specifikus bővítése

Forrás: saját szerkesztés

A wellbeing-turizmus nem tartozik az egészség-életminőség-jóllét-turizmus problémakört tárgyaló szakirodalom általánosan elterjedt fogalmai közé, főként az Észak-Európára fókuszáló tanulmányokban és fejlesztési dokumentumokban találkozhatunk vele (HJALAGER, A. et al. 2011; KONU, H.–TUOHINO, A.–BJÖRK, P. 2014). A szerzők a wellness esetében elterjedt test-lélek-szellem egészségmegőrzést szolgáló harmóniájának biztosításából indulnak ki, amelyhez a szolgáltatás tágabb fizikai és társadalmi környezetét, vagyis az észak-európai országok, lélekemelő, tiszta, élhető földrajzi környezetét rendelik. Például olyan szabadidős tevékenységeket párosítanak a *Nordic Wellbeing* fogalomhoz, amelyek alapvetően a természethez kötődnek, erdőkben, tavakban vagy vízparti területeken, hegyek és völgyek uralta vadonban valósulnak meg és hagyományosan az északi emberek életmódjához kötődnek.

A fentieket figyelembe véve a vizsgálat során a wellbeing-turizmust ernyőfogalomként értelmeztük, miszerint:

- olyan turisztikai tevékenységek csoportosítására szolgál, amelyek kifejezetten alkalmasak az egyén életével kapcsolatos általános elégedettség-érzés kiváltására;
- olyan szolgáltatásokat gyűjt magába, amelyek egyrészt képesek az életet szépnek, felhőtlennek, gondtalannak láttatni, másrészt életigenlést váltanak ki, az életet egyfajta jutalomként láttatják, harmadrészt lelki békét teremtenek.

Azokat a turisztikai tevékenységeket és a velük kapcsolatos szolgáltatásokat tekintjük wellbeing-turizmusnak, amelyek kifejezetten a turista jóllétének tudatosulását, saját életével kapcsolatos pozitív gondolatok kiváltását segítik elő. Ez esetben a jóllét érzését generáló élmények keresése az utazás elsődleges indítékának tekinthető. Ennek jellemző színtere a fizikai és mentális közérzet javítására alkalmas természet, és gyakran az azzal harmóniában élő közösség, de bizonyos esetekben a társadalom egyedi atmoszférát nyújtó életterei is ide sorolhatók.

3. A vizsgálat módszertana

Az MTA CSFK Földrajztudományi Intézet (MTA FKI) a Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola (BKF) megbízásából a *Balkan Wellbeing* koncepció kidolgozása érdekében 11, a projektben balkániként értelmezett ország (Albánia, Bosznia-Hercegovina, Bulgária, Görögország, Horvátország, Montenegró, Macedónia, Románia, Szerbia, Szlovénia, Törökország európai területe) vonatkozásában a következő vizsgálatokat végezte el:

- mindazon természeti és kulturális adottságok feltárása és kataszterbe történő rendezése, amelyek egyrészt kapcsolatba hozhatók a fizikai és mentális egészség megőrzését célzó életmód gyakorlásával, másrészt alkalmasak az azokat igénybe vevő/fogyasztó utazók jóllétének (pozitív előjelű szubjektív életminőségének) tudatosítására;
- a feltárt és kataszterbe rendezett természeti és kulturális adottságok szöveges értékelése abból a szempontból, hogy azok turisztikai célú hasznosítása mennyiben járul hozzá a szubjektív életminőség javulásához, illetve hogyan illeszthetők egy egészségorientált turisztikai kínálatba;
- a feltárt és kataszterbe rendezett természeti és kulturális adottságok jelenlegi turisztikai hasznosításának bemutatása, értékelése, tematikus térképeken történő ábrázolása.

A vizsgálatban közreműködő kutatók létrehozta egy 450 elemből álló katasztert, amely előre meghatározott, strukturált rendszerben, elemzésre alkalmas információmennyiséget generálva mutatja be és értékeli a térség vonzerőit. A kataszter kialakításánál az egyes országok vonatkozásában sem alsó, sem felső határ nem került megszabásra, így a dokumentációba kerülő vonzerők száma országonként eltérő. A vonzerők azonosítását végző kutatók alapos felkészítésben vettek részt, amelyen ismertetésre kerültek a projekt legfontosabb célkitűzései, az MTA FKI által vállalt feladat részletei és az úgynevezett vonzerő adatlap kitöltésének szakmai kritériumai. A vonzerő adatlap képezi a kataszterbe rendezett természeti és kulturális adottságok egységes struktúrájú és szemléletű dokumentálásának keretét. Tartalmazza a vonzerővel kapcsolatos alapinformációkat, valamint lehetőséget biztosít a vizsgálatban közreműködők

értékelésének rögzítésére. A vonzerő adatlapon objektív és szubjektív információk egyaránt rögzítésre kerültek, előbbi az attrakció fekvésével, földrajzi elhelyezkedésével, fizikai leírásával, bemutatásával, jelenlegi hasznosításával, utóbbi a projekt szempontjából elengedhetetlenül szükséges jólléti vonatkozások megfogalmazásával kapcsolatosak.

A vizsgálat egyik legnagyobb kihívását a vonzerők azonosítása jelentette. Annak érdekében, hogy a közreműködők a vizsgálatba vont országok tekintetében közel egységes képet adjanak a *Balkan Wellbeing* koncepció kialakítása során hasznosítható vonzerőkről, az előzetes kutatói egyeztetésen meghatározásra kerültek azok a források, amelyek igénybevétele célszerű és kívánatos. A potenciális források két köre került meghatározásra, elsőként a nyomtatott dokumentációt tekintettük át és megállapítottuk, hogy a legteljesebb, legbővebb információkkal rendelkezőként az úti könyvek hasznosíthatók. Közülük az angol nyelvű *Lonely Planet* sorozatot választottuk, amely gyakran részletekbe menően értékeli az utazó életminőségére hatással lévő attrakciókat és azokat a mechanizmusokat, amelyek az érintett jóllétére kedvező hatást gyakorolnak. Emellett jelentős figyelmet fordítottunk az egyes országok turisztikai hivatalainak angol nyelvű honlapjára is, ahonnan eltérő részletességű és struktúrájú, de kétség kívül jól hasznosítható információkat nyertünk.

Arról, hogy mely adottságok felelnek meg a vizsgálat szakmai kritériumainak, vagyis mely vonzerők járulhatnak hozzá az egészségmegőrzéssel összefüggő jóllét tudatosulásához, egyedül a közreműködő kutatók döntöttek, bizonytalanság esetén egyeztetésre került sor, ahol a természet- és a társadalomföldrajz érintett képviselői megvitatták a felmerülő kérdéseket és állást foglaltak az adatbázisba kerülésről. Annak ellenére, hogy a vizsgálatot végzők törekedtek a szubjektív tényezők minimalizálására, nem lehetett teljes mértékben kiszűrni az adott hely elmélyültebb ismeretéből (utazási, kutatási tereptapasztalatok) fakadó „elfogultságot”, ezen tényező csekély mértékben torzíthatja az eredményeket és korlátját képezheti a következtetések általános érvényűségének.

4. Eredmények

Az életminőség és a turizmus kapcsolatát feltáró, különösen a szélesen értelmezett egészségmegőrzésre és a jóllétre fókuszáló szakirodalom feldolgozása, valamint a vizsgálatban résztvevők által kitöltött vonzerő adatlapok információi alapján került sor a vonzerőtípusok kialakítására. A kilenc vonzerőtípus a tartalmilag csoportosítható vonzerő fajták összevonásával jött létre (1. táblázat).

Sorszám	Vonzerőtípus
1	aktív szabadidős és sporttevékenység
2	gasztronómia, helyi étel- és italkülönlegesség
3	tengerparti, vízparti üdülés, pihenés
4	wellness létesítmény
5	termálfürdő, gyógyfürdő, gyógyvíz, klimatikus gyógyhely
6	egyedi növény- és állatvilág, gyógynövény, védett terület
7	tájképi szépség, különleges formakincs, természetjárás

8	település egyedi atmoszférája, turisztikai miliő
9	szent helyek, zarándokhelyek

1. táblázat: Az értékelő-elemző munkát segítő vonzerőtípusok

Forrás: saját szerkesztés

4.1. Aktív szabadidős és sporttevékenység

A vizsgálat során azonosított vonzerők 12,9%-a ebben a kategóriában található, amely jelzi, hogy a vizsgálatba vont balkáni országok táji adottságai alkalmasak az aktív szabadidős és sporttevékenység végzésére. A domborzati viszonyok egyrészt lehetőséget biztosítanak a síelésre és az egyéb téli sportok folytatására, másrészt terepet kínálnak a legkülönbébb extrém sportokra is (hegyi kerékpározás, siklóernyőzés, sziklamászás, barlangászás). A tradicionálisabb aktív időtöltést kedvelők leginkább a természetjárás, a túra-kerékpározás, a nordic-walkingozás, a barlangi túrázás és a horgászat közül válogathatnak. A vízhez kötődő aktivitás tárházában kitüntetett helyet foglalnak el a kanyonszerű folyószakaszokra építő extrém sportok (rafting, kanyoning) és a kevésbé veszélyes szakaszokat hasznosító hagyományos vízi sportok (kajak-kenu, evezés). Emellett a tengerpart búvárkodásra, vitorlázásra, szörfözésre kínál alkalmat, és a vadászat is ebbe a kategóriába tartozó balkáni időtöltés.

4.2. Gasztronómia, helyi étel- és italkülönlegesség

A vizsgálat során azonosított vonzerők 8,3%-a ebben a kategóriában található, amely arra utal, hogy a balkán konyha szerepet játszik a jóllét-orientált kínálat megteremtésében. Az éghajlati és a domborzati adottságokkal összefüggésben a délszláv, a mediterrán és a török hatások – egymást gyakran átfedve, egymást erősítve – jelentkeznek. Az alapanyagok közül az olíva- és a tökmagolaj, a húsfélék vonatkozásában a hal és a birka, a tejtermékek esetében kifejezetten a joghurt, ezen kívül a saláták alapanyagaként használható zöldségek jellemzőek. Az italválasztékot a térségben szinte kivétel nélkül megtalálható szőlőültetvények nedűi, illetve az azt részben alapanyagként hasznosító égetett szeszek képviselik. A sajátosan balkáni ételek közül a burek, a csevapcsicsa, a pljeskavica emelhető ki.

4.3. Tengerparti, vízparti üdülés, pihenés,

A vizsgálat során azonosított vonzerők 6,8%-a ebben a kategóriában található, amely jelzi, hogy a vízpartok, különösen pedig a tengerpartok a Balkánon is a jóllét-fokozó turisztikai kínálat részét képezik. A vizsgált országok – Szerbia és Macedónia kivételével – hosszabb-rövidebb, üdülésre alkalmas tengerparttal rendelkeznek, amelyek szerteágazó vízparti élményt kínálnak. A tradicionális fürdőzés és napozás mellett a legkülönbébb vízi sportokra (szörf, vitorlázás, búvárkodás) nyílik lehetőség, amelyek kiegészülnek hajózással, illetve a privát jachtokhoz kötődő életvitellel. A kínálat különleges elemeiként lehet említeni a naturista strandokat. A térség

természetes és mesterséges tavai a passzív pihenés mellett számos lehetőséget biztosítanak az aktívabb időtöltésre, kifejezetten a vízi sportok gyakorlására.

4.4. Wellness létesítmény

A vizsgálat során azonosított vonzerők mindössze 0,9%-a található ebben a kategóriában, amely egyértelmű bizonyítéka annak, hogy a Balkán turisztikai kínálatában a kifejezetten wellness-orientált létesítmények szerepe csekély. Ennek hátterében egyrészt a délszláv háborúval és a gazdasági válsággal összefüggő finanszírozási nehézségek (egy versenyképes wellness létesítmény beruházási és fenntartási költségei tetemesek, üzemeltetése jól képzett szakembergárdát igényel), másrészt a wellness életmód mint divatjelenség terjedésének térségi lassabb üteme állhat. A Balkán természetesen nem nélkülözi a wellness szolgáltatásokat, mivel a gyógyfürdőkben, a gyógyfürdőkkel egybeépült élményfürdőkben, illetve a legmagasabb kategóriájú szállodákban találkozhatunk kisebb-nagyobb wellness részlegekkel.

4.5. Termálfürdő, gyógyfürdő, gyógyvíz, klimatikus gyógyhely

A vizsgálat során azonosított vonzerők 17,1%-a ebben a kategóriában található, amely jól mutatja, hogy a Balkán területileg és összetételében is meglehetősen diverzifikált, gazdag egészségturisztikai kínálattal bír. A Balkán országaiban a mélyebb rétegekből feltörő, gyógyító, betegségmegelőző hatású, ásványi anyagokban gazdag, leginkább fürdőzésre alkalmas termálvizek, a mészkőhegységekből kilépő, fogyasztásra alkalmas források, kiváló levegőjű, a légzőszervi megbetegedésekben szenvedők panaszait enyhíteni képes barlangok és magaslatokon fekvő klimatikus gyógyhelyek, valamint a tengervíz jótékony hatását kiaknázó thallasso-terápiás helyszínek egyaránt megtalálhatóak. A Balkán egészségturisztikai kínálatában fontos szerepet játszik a só és az iszap, utóbbit a tengerpart-közeli lagúnákból termelik ki. A természetes gyógytényezőkre épülő létesítmények minősége, vagyis a Balkán egészségturisztikai infrastruktúrája változó színvonalú, egyes helyeken a nyugat-európai normák szerint működő, máshol évtizedes elmaradásban levő szolgáltatásokkal találkozhatunk.

4.6. Egyedi növény- és állatvilág, gyógynövény, védett terület

A vizsgálat során azonosított vonzerők 22,6%-a ebben a kategóriában található, amely a legerősebb jóllét-orientált kínálati elemmé avanszálja a Balkán természetvédelmi területeit. A vizsgált országok és a velük együttműködő nemzetközi szervezetek jelentős hangsúlyt fektettek arra, hogy a lehető legmagasabb védeltséget sikerüljön nyújtani a különféle veszélyeknek kitett állati és növényi fajoknak, illetve az élettelen természet kincseknek. A Balkán országainak nemzeti parkjai, a Ramsari Egyezmény hatálya alá tartozó rezervátumai, vagy a Natura 2000 védeltséget élvező tájai szinte egymásba érnek, az az érzése támadhat a kérdéssel foglalkozóknak, mintha a vizsgált térség egy összefüggő természetvédelmi terület lenne. Mindezt erősíti, hogy számos

védettséget élvező terület az UNESCO világörökség része, öt ország is büszkélkedhet ilyen címmel. A természetvédelmi területek, a védettség sajátosságainál fogva, elsősorban klasszikus ökoturisztikai tevékenységekre, kirándulásra, tanösvények felkeresésére, az állatok és növények élőhelyeinek megfigyelésére, a geomorfológiai formakincs megtekintésére alkalmasak.

4.7. Tájképi szépség, természetjárás

A vizsgálat során azonosított vonzerők 15,4%-a ehhez a kategóriához tartozik, amely számottevő arányt képvisel a Balkán jóllét-orientált kínálatában. Miközben a tájesztétika számos szubjektív elemet hordoz, megállapítható, hogy a feldolgozott forrásokban a hegyvidéki, főként magashegységi (alpesi) jellegű látivalók dominanciájával szembesülhetünk. A természetjárás mint a tájképi szépség fogyasztásával erős szimbiózisban élő tevékenység teszi lehetővé az erdőmezők egyedi hangulatának átélését, a lélegzetelállító formák és a pazar panoráma megcsodálását. A vonzerőcsoportban leginkább azonosított kifejezések a festői, a vad és vadregényes, az elhagyatott, az érintetlen, amelyek azt igazolják, hogy a balkáni táj szépsége természetes állapotából fakad, vagyis annak az autentikusságnak az őrzéséből, amely az intenzív turisztikai hasznosítás előtti fázist tükrözi. A víz kifejezetten erős elemét képezi a lenyűgöző látványt kínáló attrakcióknak, a folyók által mélyített szurdokvölgyek, vízesések, zárt tengeröblök, a hegyvonulatokban megbúvó tavak hozzájárulnak az esztétikai szükséglet magas fokú kielégítéséhez.

4.8. Település egyedi atmoszférája, turisztikai miliő

A vizsgálat során azonosított vonzerők 9,9%-a ebben a kategóriában található, amely ha nem is a legerősebb, de feltétlenül érdemi elemét képezi a Balkán turisztikai kínálatának. Számos település – leginkább a városias jellegűek – hamisítatlan balkáni hangulatot áraszt, amelynek azonosításában ugyan közrejátszanak a szubjektív tényezők, de a feldolgozott dokumentumok szerzői megpróbálták írásban visszaadni a kizárólag a helyszínen átélhető turisztikai miliőt. Az oszmán hatás egyértelmű része a balkáni atmoszférának, amely dzsámik, minaretek, bazárok, vízpipázási lehetőséget kínáló kávézók formájában jelentkezik. Emellett kiemelendő a multikulturalitás és a történelmi korok keveredésének visszatükröződése, amely egyrészt az oszmán-kor, másrészt a monarchia idősza, harmadrészt napjaink modernitásának kombinációjából fakad, és kiegészül a különféle közösségek jelenlétét megtestesítő templomok látványával. A települések miliójében, főleg a tengerparti területeken jellemzőek a sétányok és az azokat övező hangulatos, szűk, kacskaringós utcás városrészek. Nem szabad megfeledkezni az éjszakai élethez kapcsolódó atmoszféráról sem, amelyet a fények, a klubokból kiszűrődő zene és a fiatalok tömege generál.

4.9. Szent helyek, zarándokhelyek

A vizsgálat során azonosított vonzerők 6,1%-a ebben a kategóriában található, amely jelzi, hogy a valláshoz, a vallásgyakorláshoz kapcsolódó színterek feltétlenül tekintetbe veendő részét képezik a Balkán jóllét-orientált turisztikai kínálatának. Ismert, hogy a hit és az ahhoz kapcsolódó rituálék lelki békét, megnyugvást, kiegyensúlyozottságot teremtenek, amelynek elérését gyakran zarándoklatok, távolabbi szent helyek felkeresése révén biztosítjuk. E tekintetben a vizsgált országok sokrétű kínálattal rendelkeznek, a római katolikus, az ortodox kereszténység és a muszlim egyház is számos gyülekezeti hellyel bír. A területen laikusok és hívők számára egyaránt szabad bejárású templomok, illetve zártabb világú kolostorok is megtalálhatóak. A szent helyek közül számos az UNESCO világörökség része, ezek nemcsak az építészetükhöz kötődő esztétikájuk, hanem a sajátos közösségük megőrzésének szándéka miatt is kitüntetett védelmet élveznek. A kolostorok nemcsak a hagyományos hitélet gyakorlására, hanem a világtól való elvonulásra, meditálásra is alkalmat kínálnak. Több szenthely egyben a gyógyulás keresésének színtere, de az antik szentélyek erejében bízók is megtalálhatják a számukra vonzó kínálatot.

5. Következtetések

Ahhoz, hogy a projekt végeredményeként meghatározhatóvá váljon a *Balkan Wellbeing* koncepció, illetve kirajzolódjon a térség turisztikai versenyképességét erősítő brand, egyrészt érdemes kiemelni a leginkább domináns vonzerőtípusokat, másrészt azokon belül meg kell vizsgálni a térség egészére jellemző, valamilyen markáns regionális jellemvonással rendelkező, a marketingkommunikáció során jól hasznosítható csoportokat. Mivel mind a wellness, mind a wellbeing már más térségek értékesítése során is meghatározó turisztikai terméként jelentkezik, ezért annak megfogalmazását tartjuk elsődlegesnek, hogy a wellbeing mitől válhat balkánivá, annyira egyedivé, amit csak itt lehet igénybe venni/fogyasztani vagy aminek az USP-je a balkániságtól válik vonzóvá, értékesíthetővé.

Ahogy a divatipar is kitalálta a maga Balkán brandjét és *Balkantango* néven, elhasznált kerékpárgumikból (belsőkből) elkezdett környezettudatos, ugyanakkor az innovációt magán hordozó dizájnjos kiegészítőket (táskákat, pénztárcákat, öveket) gyártani, úgy a turisztikai márka megfogalmazásánál is szükség lesz egy filozófiára, amely jól illeszkedik az adott kínálatához. Mivel a vonzerők besorolásánál dominálnak a természeti attrakciók, így nagy valószínűséggel célszerű lesz kiemelni a Balkán mindazon tulajdonságát, amelyben a természet eltér más európai tájak sajátosságaitól. Mivel a wellbeing-turizmus az egészséget, annak megőrzését állítja középpontba, ezért a természet kiváló hívó szó lehet, például: *Balkán csak természetesen!* Ha ezen gondolat köré igyekszünk a kataszter alapján megismert attrakciókat rendezni, akkor szinte az összes vonzerőtípus esetében megtalálható a vizsgált országok érintettségét élvező USP.

A Balkán a természetben is egy valódi találkozási pont, a lánchegység, a röghegység és a síkság, a mérsékelt övi európai, a trópusi és a mediterrán flóra és fauna keveredésének zónája, a lassú és gyors folyású vizek egymásutániságának színtere, amely változatosság, és táji sokszínűség önmagában is kedvező hatással van a térség „fogyasztójára”.

A legkülönbözőbb extrém sportokra alkalmas térszínek, a természetjárást, az egyedi növény- és állatvilág megfigyelését kínáló védett területek, a gyógyfürdők, a tengerpartok és a gasztronómiai különlegességek sorolhatók azok közé a vonzerőtípusok közé, amelyek közvetlenül a *Balkan Wellbeing* koncepció középpontjába állíthatók, és amelyek együttes felhasználásával kiépíthető egy egységes Balkán brand. Mitől más ez mint az európai versenytársaké? Az érintetlenségétől, a vadregényességétől, attól a minimális kockázattól, amely a sterilizált, a legkörültekintőbben fogyaszthatóvá tett, hasonló adottságú „nyugat-európai” desztinációkban már nincs jelen. Talán az autentikusság fejezi ki leginkább azt a balkáni valóságot, amelyet sajátos versenyelőnyként célszerű alkalmazni. Az itteni vonzerők hordoznak egy olyan báj, amellyel a „profi” társakéban már csak elvétve találkozhat a látogató.

A természethez kötődő attrakciók mellett célszerű lenne a balkáni országok társadalmi környezetét is a *Balkan Wellbeing* koncepcióba építeni, amelynek során a multikulturalizmusra, az etnikai-vallási sokszínűségekre és az ezzel részben összefüggő településképre lehetne építeni. Az a különleges atmoszféra, amely egyszerre őrzi az Oszmán Birodalom, az Osztrák-Magyar Monarchia és a szocializmussal is átítatott jelenkor városképi elemeit, ahol a minaretek, a harangtoronyok és ortodox bazilikák szinte egymásba érnek, ahol a tradicionális délszláv konyha szimbiózist alkot a török kávézóval és a posztmodern bárokkal, egyedülálló módon élhető át a Balkánon.

A Balkán attrakciói tipikusan illeszthetők lennének egy SLOW koncepcióba. Minden, amiért odautazik a turista, a megnyugvást, a rohanó világból való totális kiszakadást kell, hogy szolgálja. A megfigyelés, a szemlélődés, az elgondolkodás, az ízek élvezete, a mássággal való szembesülés egytől-egyig a jóllét forrásai és a wellness értelmezésének kívánatos mértékű kitérítése. *A Balkán, ahol a wellness új értelmet nyer!*

Ha a vizsgálatba vont 11 ország vonatkozásában értékelésre került mintegy félezer jóllét-specifikus vonzerő eredőjeként meg kívánnánk fogalmazni a *Balkan Wellbeing* brand földrajzi esszenciáját, akkor egy vadregényes magashegységi táj szurdokvölgyében vízesésekkel szabdalt, kanyargó, kékes-zöld folyó képe tárulna elénk, amely felett helyenként bizarr sziklaformák láthatók, a víz egy csodálatos, strandokkal szabdalt tengeröbölbe torkollna, amelyet olíva és szőlő ültetvények öveznének, az öböl feletti magaslatokon a több százéves hagyományokat őrző, a világ zajától elzárt kolostorok emelkednének, a lejtőkön birkanyájak legelésznének, a hegyi utak mentén egy pitában grillezett birkahúst árusító büfé állna, a történelmi hangulatot sugárzó közeli település központjában egy gyógyfürdő működne, amelyet keleties kávézók szegélyeznének.

Irodalomjegyzék

- ERFURT-COOPER, P.–COOPER, M. 2009: Health and wellness tourism. – Spas and hot springs. Channel View Publications, Bristol.
- FILEP, S.–PEARCE, PH. (eds.) 2014: Tourist experience and fulfilment. – Insights from positive psychology. Routledge, Abingdon.
- HJALAGER, A.–KONU, H. –HUIJBENS, E.–BJÖRK, P.–FLAGESTAD, A.–NORDIN, S.–TUOHINO, A. 2011: Innovating and re-branding Nordic wellbeing tourism Final report from a joint NICE research project. – Nordic Innovation Centre.
http://www.rmfi.is/files/pdf/skyrslur/2011/2011_NordicWellbeingTourism_report.pdf (letöltve: 2014. október 08.)
- KOCSIS K. (ed.) 2007: South Eastern Europe in Maps. – Geographical Research Institute, HAS, Budapest.
- KONU, H.–TUOHINO, A.–BJÖRK, P. 2014: Well-being tourism in Finland. – In: SMITH, M.–PUCZKÓ, L. (eds.) Health, tourism and hospitality. Spas, wellness and medical travel. Routledge, Abingdon, pp. 345–349.
- MASLOW, A. 2003: A lét pszichológiája felé. – Ursus Libris, Budapest.
- M. CSÁSZÁR ZS.–PAP N. 2011: A Balkán képzete. – Valóság, 54. 5. pp. 40–54.
- MICHALKÓ G. 2010: Boldogító utazás. A turizmus és az életminőség kapcsolatának magyarországi vonatkozásai. – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- MICHALKÓ G.–RÁTZ T. (szerk.) (2011): Egészségturizmus és életminőség Magyarországon. Fejezetek az egészség, az utazás, és a jólét magyarországi összefüggéseiről. – MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- MICHALKÓ G.–RÁTZ T. (szerk.) 2013: Jólét és turizmus: utazók, termékek és desztinációk a boldogság és a boldogulás kontextusában. – Kodolányi János Főiskola–MTA CSFK Földrajztudományi Intézet–Magyar Földrajzi Társaság, Székesfehérvár–Budapest.
- PAP N. 2010: Magyarország a Balkán és a Mediterráneum vonzásában. Magyarország dél-európai kapcsolatának politikai- és gazdaságföldrajzi értékelése. – Publikon Kiadó, Pécs.
- PEARCE, PH.–FILEP, S.–ROSS, G. 2011: Tourists, tourism and the good life. – Routledge, Abingdon.
- PUCZKÓ L.–RÁTZ T. 1998: A turizmus hatásai. – Aula–Kodolányi, Budapest–Székesfehérvár.
- REMÉNYI P.–VÉGH A. 2006: Az ezredforduló határkérdései, határváltozásai a Nyugat-Balkánon. – Földrajzi Értesítő. 55. 1–2, pp. 195–211.
- SMITH, M.–PUCZKÓ L. 2010: Egészségturizmus, gyógyászat, wellness, holisztika. – Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SMITH, M.–PUCZKÓ, L. 2014: Health, tourism and hospitality. Spas, wellness and medical travel. (Second edition). – Routledge, Abingdon.
- UYSAL, M.–PERDUE, R.–SIRGY, J. (eds.) 2012: Handbook of tourism and quality of life research. Enhancing the lives of tourists and residents of host communities. – Springer, Dordrecht.

A klaszterek helye és szerepe Olaszország gazdaságpolitikájában¹

Gonda Tibor² – Cecile-Ann Rousset³

The place and role of clusters in the industrial policy of Italy

ABSTRACT

Keywords: cluster, entrepreneurial network, technology cluster, innovative regional network

In addition to the introduction of European policy on the development of clusters, a comparative analysis of the Hungarian and Italian cluster policies is also provided. The cluster development policy of Italy, with much more experiences and much more results than in the practice of Hungary, has a lot to teach to Hungarian experts. For this reason the paper introduces the legal regulatory background of the issue, economic policy documents of the government, and also the academic literature of the topic. In Italy the regulations of the provinces are different. This is demonstrated by the examples of two provinces successful in the field of cluster development: Veneto and Emilia Romagna.

The paper was written in the hope that the introduction of the good practices in Italy will transfer practical skills to academics interested in the issue of clusters and to experts doing cluster development in practice.

1. Bevezetés

A Cluster Meet Culture elnevezésű nemzetközi projekt 2012-2014 között valósult meg. A több országra kiterjedő együttműködés keretében különböző, a klaszterek szabályozásával és helyzetével kapcsolatos kutatásra is sor került. Az érintett országok közül (Olaszország, Magyarország, Szlovákia, Románia) Olaszország gazdaságpolitikájában jelent meg először a kormányzati klaszterpolitika és annak törvényi szabályozása. Az összehasonlító elemzések ráirányították a figyelmet arra, hogy az olaszországi klaszterszabályozási gyakorlat sok szempontból előrébb jár, mint a többi érintett országban. A szabályozásnak és más eszközökkel történő kormányzati támogatásnak köszönhetően az olaszországi klasztergyakorlat „best practice”-ként szolgálhat a többi ország klaszterfejlesztéssel foglalkozó szakemberei számára.

Jelen sorok írói az érintett pályázati projekt kutatásaiban vettek részt a magyar, és az olasz partner külső szakértőjeként. A tanulmány a témával kapcsolatos jogszabályi háttér, a kormányzati gazdaságpolitikai dokumentumok és a szakirodalom áttekintésén túl, a klaszterpolitika gyakorlatával foglalkozó szakemberekkel készült mélyinterjúk segítségével készült. Azzal a

¹ A szerzők köszönetüket fejezik ki a Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Ipar Kamarának, hogy a SEE Transnational Cooperation Programme támogatásával megvalósult „Klaszter és Kultúra Találkozója (CMC) kézikönyv” készítése során létrehozott kutatási eredményeket felhasználhatták.

² Adjunktus, PTE Illyés Gyula Kar, Gazdaságtudományi és Turisztikai Intézet, Szekszárd.

³ PhD-hallgató.

reménnyel, hogy az olaszországi jó gyakorlat bemutatásával a klasztertéma iránt érdeklődő kutatók, és a gyakorló klaszterfejlesztők számára is hasznosítható tudást közvetít.

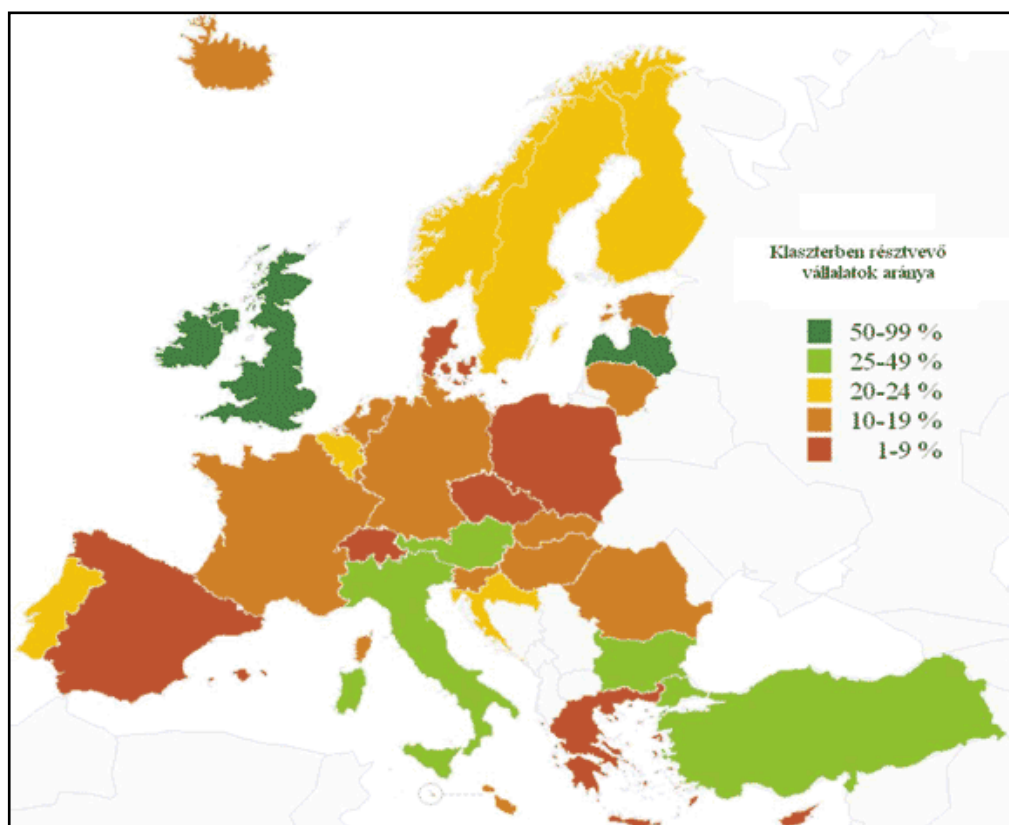
2. Az Európai Unió klaszterpolitikája

Az első klaszterjellegű szerveződések a 20. század közepén az egyesült államokbeli Észak-Karolinában alakultak ki a helyi egyetemek összefogásával, amelynek eredményeként a későbbiekben a világ egyik legfejlettebb biotechnológia klasztere jött létre (RONCZ J. ZS. 2007). Szintén ebben az időben, vagyis az 1950-es években került sor az információs technológiai iparágban világszinten is vezető pozíciót képviselő vállalatokat tömörítő Szilícium-völgy megalapítására. A térség a következő évtizedekben iskolapéldája lett a megújulni képes klasztereknek, a Santa Clara völgyben ugyanis időről időre megjelent egy-egy cég, vagy irányt váltott egy már korábban letelepedett olyan vállalat, amely képes volt lökészerűen felpezsdíteni a térség gazdaságát, illetve egyes esetekben az információs technológia ugrásszerű fejlődéséhez is hozzájárult.

Az 1970-es években Angliában az acéltermelésben, Olaszországban pedig a kkv-k együttműködésének következtében Európában is kialakultak az első klaszterszerű szerveződések. A következő évtizedekben többek között Finnországban és Svédországban, illetve Németországban és Ausztriában értek el szép sikereket a telekommunikációs, illetve az autóiipari klaszterek (CEGLIE, G. 2003).

Az ezredforduló idején a klaszterek már egész Európában nagy népszerűsége tettek szert. A Gallup 2006-os felmérésében 20 994 európai vállalat vezetőjét szólaltatta meg, a válaszokból pedig kiderült, hogy a csaknem 21 000 vállalatnak mintegy 17%-a, vagyis 3528 cég valamilyen klaszter tagjaként tevékenykedett, miközben a 20 főnél több munkavállalót foglalkoztató vállalatoknak csaknem 25%-a tartozott ugyanebbe a körbe. A vizsgálat során körvonalazódott, hogy a kontinensen arányaiban az Egyesült Királyságban van a legtöbb klasztervállalat (84%), amelyet meglepő módon – az Európai Unióhoz csak 2004-ben csatlakozott – Lettország (67%), illetve Írország (64%) követett. Szintén az élmezőnyben helyezkedett el Olaszország (43%), Bulgária (35%) és Ausztria (34%), Magyarország a középmezőny tagja volt, míg a sereghajtók közé Lengyelország (4%), Csehország (4%) és Ciprus (3%) tartozott (1. ábra).

Az előzőekből is láthatjuk tehát, hogy a fejlett országok legnagyobb részében a klaszterpolitika, a klaszterek fejlesztése, a klaszterizációs folyamat elősegítése a gazdaságfejlesztésnek, különösen pedig a regionális szintű gazdaságfejlesztésnek az 1990-es évektől egyre hangsúlyosabb elemét képezte. Ennek megfelelően uniós szinten már viszonylag korán (1993), az Európai Bizottságnak a „Növekedés, Versenyképesség és Foglalkoztatás” című dokumentumában deklarálták a klaszterek támogatásának szükségességét, amelyet azután ezzel kapcsolatosan számos további javaslat és irányelv követett.



1. ábra Klaszterben résztvevő vállalatok aránya Európában (2006)

Forrás: THE GALLUP ORGANIZATION: InnoBarometer on cluster's role in facilitating innovation in Europe Analytical Report (2006)

3. A magyar kormány klaszterpolitikája

Bár a klaszterekkel foglalkozó szakirodalom szerint Magyarországon csak az ezredfordulón kezdődött a „top-down” típusú, a Széchenyi Terv keretében államilag kezdeményezett és támogatott klaszteresedés, azonban a kép árnyalásához hozzátartozik, hogy 1995-ben a Dél-Dunántúl területfejlesztési programjának készítői már vizsgálták a gazdasági klaszterek kialakításának lehetőségét. Megállapították, hogy a korábban egymástól függetlenül működő gazdasági egységek ágazati vagy funkcionális kapcsolatának kialakulása esetén, azok képesek egymást erősíteni, javítják a régió piaci pozícióját, valamint végtermékeik és szolgáltatásaik versenyképességét. Továbbá ezzel a módszerrel fokozzák a jövedelemtermelés biztonságát, miközben a régió erőforrásai úgy hasznosulnak, hogy a jövedelem jelentős része helyben marad. A program készítői felhívták a figyelmet ugyanakkor a klaszterek kialakításának dél-dunántúli nehézségeire, a hiányzó vagy fejletlen elemekre is. Ez utóbbival kapcsolatban kiemelték, hogy helyi szinten a legnagyobb elmaradás a műszaki fejlesztésekben tapasztalható, de nem megfelelő a régióban folyó K+F tevékenység irányultsága sem, mivel az nem képes elősegíteni az ipari technológiaváltást. Ezen túl hiányos a Dél-Dunántúlon a belső innovációs transzferrendszer is. Pozitív elemként értékelték, hogy ebben a térségben is megjelentek a nagyvállalatok, amelyek véleményük szerint részben a klaszterek építésének bázisát jelenthetik. A fenti stratégiaalkotó

folyamatban részt vett Faragó László is, aki – ismereteink szerint – a hazai szakirodalomban elsőként, már 1994-ben bevezette a klaszter-fejlesztés kérdéskörét és pontosította a klaszter definícióját. A klasztereket olyan egymástól szervezetileg független vállalatoknak, intézményeknek írta le, amelyek sajátos vásárlói, beszállítói, kutatás-fejlesztési kapcsolaton keresztül alkotnak szimbiózist (FARAGÓ L. 1994). Faragónál az említett behatárolt terület, földrajzi dimenzió az ágazat függvényében különböző kiterjedésű lehet, egyaránt szóba jöhet a település, egy nagyobb agglomeráció, régió, sőt akár a szupranacionális szint is.

Az első Széchenyi Terv pályázatai között a Regionális Gazdaságépítési Program alprogramjain belül a regionális klaszterek létrehozására irányuló alprogram ugyancsak a hálózatorientált fejlesztést célozta meg. A központi kormányzat klasztertámogató politikája alapvetően a klaszterek induló feltételeinek megteremtésére törekedett. A Széchenyi Terv RE-1-es pályázata kettős célkitűzés támogatására vállalkozott. Egyfelől a klaszterek szervezeti rendszerének, a klaszter menedzsmentnek a kiépítését, létrehozását próbálta katalizálni, másfelől pedig a klasztermenedzsment működésének, szolgáltatásainak támogatására törekedett. Az állami szerepvállalás tehát mindössze az induló feltételek megteremtésére és korlátozott számú hazai klaszter kialakítására szorítkozott. A központi kormány csak közvetett szerepet játszott a klaszterek létrejöttében, és már a kezdetektől fogva azt az álláspontot képviselte, hogy a klasztereknek önfenntartóknak kell lenniük, így működésükhöz csak minimális mértékben járult hozzá. A klaszterek támogatásának kérdése tehát 2000-től folyamatosan jelen van a hazai gazdaságpolitikában. Ezzel összhangban az elmúlt években klaszter-elmélettel is számos kutató foglalkozott hazánkban (LENGYEL I. 2001, 2006, 2010; GROSZ A. 2002, 2003, 2005; RECHNITZER J. 1998) és mutatták be ennek gazdaságtörténeti és közgazdasági hátterét. Magyarországon a másfél évtizedes kormányzati klaszterpolitika eredményei kezdenek beérni és ennek köszönhetően egyre több az akkreditált innovációs klaszter.

4. Olaszország klaszterpolitikája

4.1. Klasztereket érintő törvényi szabályozás Olaszországban

Olaszország gazdasága hamar bekapcsolódott a klaszteresedési folyamatba. Már az 1970-es években megindultak az első klaszteresedések. A klaszterekre vonatkozó törvény 1991-ben jelent meg, egy a '70-es és '80-as években zajló húszéves folyamat eredményeként. Az ipari klasztereket szabályozó nemzeti szintű intézkedéseket a 317. számú törvény – *“Kis- és középvállalkozások innovációját és fejlesztését célzó beavatkozások”* (1991. október 5.) – tartalmazza. A fenti törvény 36. cikkelye az ipari klaszterekre a következő definíciót fogalmazza meg: *„kis- és középvállalkozások magas koncentrációjával jellemezhető földrajzi terület, ahol a vállalkozások és a helyi lakosság közötti intenzív kapcsolat és a vállalkozások nagyfokú specializációja érvényesül”*.

Ez a törvény lehetővé tette a régiók intenzív részvételét a klaszterpolitikában. A régiók feladata volt – a gazdasági kamarák régiós szervezeteivel történt egyeztetést követően – a klaszterek beazonosítása. Egy 1993 áprilisában megjelent rendeletben statisztikai adatokon alapuló mennyiségi módszertan került meghatározásra, melynek segítségével – figyelembe véve a specializáció mértékét és a helyi ipar szerkezetét (kkv-k száma) – történhetett meg a klaszterek

beazonosítása. A módszertan szerint minden egyes klaszternek meg kell felelnie az 1991-es népszámlálás statisztikai eredményein alapuló Helyi Munkaügyi Rendszerek (Local Labour Systems) valamelyikének, és eleget kell tennie öt statisztikai mutatónak⁴.

A paraméterek által meghatározott merev keretek azonban az olasz „klaszter-valóság” torzulását eredményezték, a kritériumok alapján olyan körzetek is klaszter-besorolást nyertek, melyek egyéb szempontok alapján nem voltak annak tekinthetőek, viszont körzetek, melyek a megvalósuló magas fokú specializáció eredményeként lettek ismertek, hivatalosan klaszterként nem válhattak elfogadottá, mert a módszertanban foglalt küszöbértékeket nem tudták felmutatni.

Az 1991-es törvény nem adott világos iránymutatást a klaszterek finanszírozására vonatkozóan, a hatékony irányítás tulajdonképpen a kezdetektől hiányzott. Ebben a korai szakaszban a törvényhozás a „program-szerződéseken” keresztül felruházta a régiókat a régiós pénzügyi konzorciumban való szerepvállalással. Innovációs központokat és különböző vállalkozások alkotta konzorciumokat nem szándékoztak támogatni. A „program-szerződések” szerkesztésében a klaszter-bizottság tagjai – tipikusan önkormányzatok, kamarák, kereskedelmi szövetségek, konzorciumok stb. – vehettek részt.

1997-ben az olaszországi régiók kevesebb mint fele rendelkezett az ipari klaszterek működésére vonatkozó speciális rendeletekkel, míg számos régióban meg sem kezdődött a klaszterek beazonosításának folyamata. Az első dokumentum, mely kifejezetten elismeri az ipari klasztereket, a CIPE deliberation of 03/21/97 volt, amely szerint az ipari klaszterek a „program-szerződések” előmozdítói lehetnek. A következő, az ipari klaszterek finanszírozására hozott akcióorientált törvény a 266/1997 törvény. (Bersani törvény) volt, mely maximum 50%-os támogatást biztosított a technológiai és telekommunikációs innovációk klaszteren belüli megvalósítására.

1999-ben a törvényhozók a 140/1999 törvénnyel egyszerűsítették az ipari klaszterek kritériumrendszerét. Ennek következményeként az ipari klaszterek, mint helyi termelési rendszerek lettek definiálva, melyeket – a korábbi definícióban foglaltakat kiegészítve – a vállalkozások nagyfokú koncentrációja és a termelés nagymértékű specializációja jellemez (8. cikkely, 2. §).

Az említett törvény egy új típusú klasztert határozott meg, nevezetesen a „*Helyi Termelési Rendszer*”, melyet homogén termelési környezet, a vállalkozások (nem feltétlenül ipari, főleg kkv-k) nagyfokú koncentrációja jellemez (8. cikkely, 1. §). A mennyiségi kritériumok rendszere bővült, nagyobb teret adva ezzel a régióknak az elvárásoknak való megfelelés elbírálásában. A törvény továbbá lehetővé tette nagyvállalatok (az alkalmazottak száma több mint 250) csatlakozását is a kkv-k korábbi kizárólagosságával szemben, miközben továbbra is a kkv-k többségi jelenlétét írta elő. A régió feladataként határozza meg a klasztertag vállalkozások által kezdeményezett innovatív projektek pénzügyi forrásainak előteremtését.

2006-ban összesen 166 régiós szinten elismert ipari klaszter működött, melyből a legtöbb, összesen 46 Veneto régióban tevékenykedett, ezt követte Piemont 27 klaszterrel, és Marche 26-tal. A legtöbb klaszter (42) a textil- és ruhaipari szektort képviseli, majd kicsit lemaradva a gépek és berendezések gyártására (22), valamint a bőr- és cipőiparra (21) szerveződött klaszterek következnek.

⁴ 1, iparosodási index; 2, vállalkozás-sűrűségi index; 3, specializációs index; 4, a specializációval összefüggő súlyozó tényező; 5, a specializálódott kkv-kkal összefüggő súlyozó tényező.

Szinte minden olasz régió, mely törvényi szabályozással biztosította a klaszterek működésének kereteit, reprezentatív testület létrehozását vette tervbe (tanácsadó és egyéb bizottságok, ügynökségek). Az esetek többségében ezek a testületek különböző érdekeket együttesen képviselnek, tagjaik közé vezető cégek, szakszervezetek és helyi hatóságok (tartományok, önkormányzatok, kamarák, kikötői hatóságok stb.) delegálnak képviselőket. Olaszországban a klaszterek kettő típusát különböztették meg, a térségi és a funkcionális klasztereket.

A *térségi klasztereket* ugyanazon termelési ágazatból és ugyanazon földrajzi helyről való vállalkozások tagi együttműködése jellemez. Míg a *funkcionális klaszterek* olyan cégek laza egyesüléséből jöttek létre, melyek különböző ágazatokat képviselnek, nincs kötődésük egy kiemelt földrajzi területhez sem, együttműködésük célja a szinergiák létrehozása főként az egymást jól kiegészítő tevékenységeik segítségével.

4.2. A vállalkozói hálózatokról és „hálózati szerződésekről” szóló nemzeti törvény

Az olasz törvényhozás a 99/2009, DL 33/2009 és a DL 5/2009 számú törvényekkel, elsősorban annak harmadik – vállalkozói hálózati modellekről szóló – cikkelyével bevezette a hálózati szerződés fogalmát, amellyel kiegészítette a termelési klaszterekről szóló törvényeket. A „hálózati szerződés” mint új eszköz támogatta a kkv-k hálózatosodását, lehetővé téve azok önállóságának megőrzése mellett az együttműködést innovatív képességeik és piaci versenyképességük javítása érdekében. A vállalkozói hálózatok szerződéses alapon nyugvó együttműködések olyan vállalatok, elsősorban kkv-k között, amelyek piaci erejüket úgy akarják növelni, hogy nem olvadnak össze vagy egyesülnek egy közös szervezetben.

A szerződésnek ki kell térnie a következőkre:

- stratégiai innovációs célkitűzésekre vagy a versenyképesség javítását célzó célkitűzésekre;
- olyan hálózati program kialakítására, amely tartalmazza minden résztvevő jogait és kötelességeit, valamint a közös célkitűzés megvalósításának eszközeit,
- olyan testület kijelölésére, amely a tagok nevében és képviselőként a szerződés végrehajtásáért felel;
- a szerződés időtartamára.

A hálózati szerződés segítségével lehetséges egy közös tőkealap létrehozása is. A szerződést nyilvántartásba kell vetetni a Cégbíróságnál, mely adókedvezmények igénybevételére is jogosítja a tagvállalkozásokat. A 179/2012 törvény értelmében a hálózati szerződés a jogi személyekre vonatkozó törvények hatálya alatt áll. Alkalmazási területét kiterjesztették az összes vállalkozási formára (egyéni vállalkozók, cégek és vállalatok stb.), mivel a törvény életbe lépése előtt csak Rt-kre (SpA) vonatkozott. A 134/2012 és 221/2012 számú törvény értelmében a pénzügyi felelősség a közös alap összegére korlátozódik, és nem osztoznak rajta az egyes vállalkozások. A 179/2012 számú törvény lehetővé teszi a „hálózati szerződések” részvételét pályázatokon és közbeszerzéseken. A 2012. december 24-én elfogadott 224. számú törvénynek köszönhetően a kutatásba és fejlesztésbe közvetlenül befektető vállalkozások, valamint vállalkozói hálózatok tagjai adókedvezményben részesülhetnek.

Az Olaszországban használt sokféle klaszter-típológia fogalmi tisztázását és összefoglalását a 180/2011 számú törvény tette lehetővé.

- Az „*ipari klaszterek*” olyan homogén termelési rendszerek, amelyekre a vállalkozások, elsősorban a mikro-, kis- és középvállalkozások számottevő koncentrációja, illetve magas fokú specializáció jellemző;
- A „*technológiai klaszterek*” olyan homogén termelési rendszerek, amelyekre a kutatási és innovációs rendszerekkel való szoros kapcsolat jellemző;
- A „*meta-technológiai klaszterek*” olyan innovatív és termelési kiválósági központok, tekintet nélkül területi kiterjedésükre, amelyek még nem hálózatos formában szerveződtek és működnek;
- A „*kereskedelmi/piaci klaszterek*” olyan termelési területek és kezdeményezések, amelyekben egymással szabadon társuló állampolgárok, vállalkozások és társadalmi csoportok a kereskedelmet mint az adott területen elérhető erőforrások fejlesztésének eszközét folytatják;
- A „*vállalkozási tömörülések*” vagy „*vállalkozói hálózatok*” vállalkozások közötti funkcionális szerveződések.

4.3. A technológiai klaszterekről szóló nemzeti törvények

A spontán módon létrejött és csak később elismert, illetve állami finanszírozásban részesített hagyományos ipari klaszterekkel ellentétben a technológiai klaszterek a (központi és helyi) államigazgatás, a vállalkozások, az alapítványok és a pénzügyintézetek összehangolt cselekvéséből jöttek létre azzal a céllal, hogy az ország számos területén kutatási és innovációs pólusok szülessenek.

A kétféle klaszter (ipari és technológiai) közös vonása a rájuk jellemző térbeli kiterjedés, valamint az, hogy alapvető feladatuk a helyi feltételek javítása a terület vonzerejének növelése érdekében. Az új változó ez esetben a vállalkozások és állami kutatások tervezett együttműködése.

A technológiai klaszterek létesítését a régiók kezdeményezhetik az Oktatásügyi Minisztériumhoz benyújtott pályázattal. Megfelelőnek talált pályázat esetén a minisztérium hivatalosan elismeri az új területi egységet. Ezek a klaszterek képviselik a kormány 2003. áprilisa óta folytatott tudomány- és technológiapolitikájának egyik sarokkövét.

A Veneto régióbeli klaszter, az Oktatásügyi Minisztérium és a régió megbízásából az anyagmunkálás során használt nanotechnológia területén működik (Veneto Nanotech), tagjai a Paduai és a Velencei Egyetem, a CNR, három tudományos park (Verona, Padua és Marghera) és az INFM. A klaszter első öt éves működése során 60 millió euró támogatásban részesült. A Veneto régió szabályozása a klaszterekkel kapcsolatos regionális törvényhozás jó példája.

5. Veneto és Emilia Romagna tartományok klaszterfejlesztési gyakorlata

5.1. Veneto tartomány klasztertámogatási gyakorlata

Mint ahogyan azt már korábban is leírtuk, 2006-ban összesen 166 régiós szinten elismert ipari klaszter működött Olaszországban, melyből a legtöbb, összesen 46 Veneto régióban. Érdeemesnek gondoljuk ezért a sikeres Veneto tartományi gyakorlatot részletesebben is bemutatni. A tartományi szintű klaszterstratégia támogatására több törvény is született (2003. április 4 – 8. számú Regionális Törvény; 2006. március 16 – 5. számú Regionális Törvény).

Ezek szerint egy helyi termelési rendszer a következő feltételek teljesülése esetén tekinthető termelési klaszternek:

- számos, a helyi gazdaságot támogatni képes intézményi szereplő megléte;
- az adott termelési rendszerben tömörülő kkv-k magas száma;
- legalább 100 termelő egység részvétele;
- legalább 1 000 foglalkoztatott;
- a termelési rendszeren belül a termelés és szolgáltatások magas fokú integráltsága;
- innovatív kapacitások és hagyományos know-how kifejezésének képessége, amelyet szakosodott oktatási intézmények, vagy az adott termékre vagy tevékenységre szakosodott dokumentációs központok dokumentálnak;
- a helyi gazdaság támogatásának terén szaktudással rendelkező intézményi tagok részvétele.

A 2006. március 16-án elfogadott 5. számú, „*A vertikális integrált klaszterek, termelési, valamint iparfejlesztési és helyi termeléstámogatási rendszerek működésének szabályozásáról*” szóló regionális törvény által bevezetett innovációk a következők:

- a *meta-klaszter fogalmának bevezetése*: olyan termelési klaszter, amely termelési rendszere kiterjed a régió teljes területére, illetve legalább 250 helyi vállalkozás alkotja és a foglalkoztatottak száma eléri vagy meghaladja az 5 000 főt.
- a *„vertikálisan integrált vállalkozási tömörülés” fogalmának bevezetése*: tömörülésről akkor beszélhetünk, ha legalább 10, ugyanahhoz a termelési területhez tartozó, vertikálisan integrált vállalkozás közös terv alapján működik.

Veneto régió klasztertámogatási politikája a meghatározott klaszterek fejlesztési megállapodásának kidolgozásában és végrehajtásában jut érvényre. A Klaszterfejlesztési Terv megvalósítását szolgáló konkrét projektek végrehajtására szánt erőforrások elosztásának különleges szabályai vannak. A regionális tárfinanszírozás maximális mértéke nem haladhatja meg az elszámolható költségek negyven százalékát.

A klaszterek, meta-klaszterek és vállalkozási tömörülések által meghatározott projektek támogatására a pályázati felhívásokat Veneto régió hirdette meg 2003 és 2009 között, illetve 2012-ben, összesen 121 500 000 EUR értékben (1. táblázat).

Év	A klaszterek/metaklaszterek tervezett éves támogatása	A „vállalkozási tömörülések” tervezett éves támogatása
2003	15 171 408,65 €	
2004	17 000 000 €	
2005	20 000 000 €	
2006	15 000 000 €	3 000 000 €
2007	13 700 000 €	1 300 000 €
2008	10 410 800 €	2 300 000 €
2009	9 874 850 €	3 500 000 €
2012	10 192 000 €	
ÖSSZES	111 349 058,65 €	10 100 000 €

ÖSSZESEN	121 449 058,65 €
----------	------------------

1. táblázat: Veneto régió klasztereinek nyújtott pénzügyi támogatás 2003-2012 között

Forrás: Saját szerkesztés

Megjegyzés: A táblázat nem tesz különbséget a finanszírozási források közt (regionális, országos vagy EU-s források).

Jelenleg Veneto régióban összesen 35 klaszter és meta-klaszter működik, az azokban résztvevő 7 964 vállalkozás összesen mintegy 250 000 alkalmazottnak ad munkát.⁵ Ezek közül valójában hét tekinthető igazi meta-klaszternek, az alábbi területeken: kultúra és környezeti örökség, turizmus, zöld építészet, logisztikai ipar, digitális média, fabútor, állattenyésztés. Ugyanakkor kettő turisztikai klasztertől eltekintve 26 „hagyományos” feldolgozóipari klaszter működik a következő ágazatokban: szemüvegek, ipari légkondicionálás és hűtés, Rovigo halászati ágazat, vidámpark és szórakoztató központ, sport system, Prosecco Borászat, cipőipari klaszter, ruházati ipar, márvány és kő, termomechanika, csomagolóstechnika, arany- és ezüstművesség, kerékpárgyártás, biogyógyszerészet, megújuló energia, élelmiszeripar, információs és kommunikációs technológia, Verona Borászat, mechatronika és finommechanika, divattervezés, tejipar, gumi- és műanyagipar, szállodai és vendéglátóipari berendezések, virág- és növénykertészet, világítástechnika.

A régióban létrejött a klaszterek képviseleti szerve is a *Klaszterek és Meta-klaszterek Tanácsadó Testülete*, melynek elnöke a vállalkozásfejlesztési politikákért felelős regionális tanácsnok, tagjai az összes meghatározott klaszter-megállapodás képviselői, valamint a regionális szintű tárgyalásokon részt vevő minden egyes szövetség egy-egy képviselője.

⁵ Elenco aggiornato dei distretti e metadistretti vigenti. <http://goo.gl/i7EyI>

5.2. A Veneto régióbeli klaszterek újjászerveződése a gazdasági hanyatlást követően

Hosszú időn keresztül, a hatvanas évektől kezdve a kilencvenes évek első feléig, az ipari klaszterek a maguk nagyszámú kis- és középvállalkozásával az olasz gazdaság dinamikus alkotóelemét jelentették, amelyek komoly szerepet játszottak abban, hogy a nemzetközi piacokon keresettek voltak a „Made in Italy” felirattal ellátott feldolgozóipari termékek (BECATTINI, 1998).

Az elmúlt tizenöt évben azonban az ipari klaszterek mélyreható változásokon mentek keresztül, a globalizációs nyomás miatti és azon kívüli okok miatt is. A szerkezetváltás folyamatában – amelyet néhány szerző „az olasz ipari klaszterek versenyképes újrapozícionálása” névvel illetett (FORESTI ET AL., 2010) – komoly csapást jelentett a 2008 végén jelentkező globális recesszió.

Számos empirikus kutatás foglalkozott a bekövetkezett, illetve az egyes klaszterek esetében most is folyó változásokkal, köztük Veneto régió klasztereinek problémáival is. Ezeket a tanulmányokat végigolvasva felismerhetünk visszatérő jelenségeket, az egyes klaszterekre jellemző specifikus tényezőikön túl:

1. a klaszterben részt vevő tagok koncentrációjának növekedése;
2. a termelési kapcsolatok kimerülése;
3. a vállalatközi kapcsolatok kiterjesztése a klaszterek határain túlra;
4. a bevándorlás, mint a társadalmi és a termelő szektor közti új elem hatása;
5. a vállalkozói tényező csökkenő újratermelhetősége;
6. a klaszter területén belül a termelés diverzifikációja.

A regionális kormányzat „*Az ipari klaszterek, a regionális innovációs hálózatok és a vállalkozási tömörülések szabályozásáról*” szóló, 285/2012 számú, 2012. július 5-én a Regionális Tanácshoz benyújtott törvénytervezete egy új típusú klasztereket megfogalmazó törvényjavaslatot tartalmaz. Az új törvény célja olyan jogi megoldás kidolgozása, amely az egyszerűség és rugalmasság alapelveire épülő új innovatív együttműködési formákat határoz meg. A meghatározott célközönség számára elérhető pénzügyi források révén a régió a különböző termelési rendszerek igényeire szabott új támogatási formákhoz juthat.

A Veneto régióbeli ipari klaszterek, a régió ipari és kézműipari tevékenységeiből adódóan, olyan helyi feldolgozóipari rendszerek, amelyek egy stabil történelmi múlttal rendelkező különleges területen belül működnek. Azokat a termelési rendszereket fogják össze, amelyek a háború után jöttek létre és a hetvenes évekig továbbfejlődtek. A gazdasági fejlődés olyan új, a többitől eltérő klaszterek megjelenéséhez vezetett, amelyekre a korábbi törvények nem tértek ki elég hangsúlyosan. Új hálózati formák jelentek meg, amelyek természetükből és céljaikból fakadóan nem feltétlenül kötődtek egy meghatározott területhez, túlmutattak az adott termelési specializáción és ma már több szektorban is érintettek. Ezek a hálózatok többnyire a kutatás és innováció határán működnek, erős szinergikus kapcsolatokat tartva fenn az egyetemekkel és más kutatási központokkal, mind az állami, mind pedig a magánszférából. Mindezek a megfontolások vezettek az új regionális törvény megalkotásához, amely alapelveit a klaszterekkel 2011 júliusában folytatott megbeszéléseken ismertették az üzleti élet szereplőivel.

Az új kategória, a „vállalkozási tömörülés” megfelel a nemzeti törvényhozás irányelveinek. A „hálózati szerződés” fogalmát az országos törvények vezették be, mint a „vállalkozási

tömörülés” meghatározására alkalmas formát. Végezetül megjegyzendő, hogy az ipari klaszterek vagy a regionális innováció meghatározására nincsenek számszerű korlátozások, az egyetlen számszerű megkötés az, hogy a „vállalkozási tömörülés” legalább három vállalkozásból kell, hogy álljon.

A törvénytervezet a termelési rendszerek 3 különböző típusát határozta meg:

- Ipari klaszter
- Innovatív Regionális Hálózat
- Vállalkozási tömörülés

Az ipari klasztereknek az alábbi követelményeknek kell megfelelniük:

- *feldolgozóipari vállalkozások koncentrációja*: a vállalkozások mérete többnyire a kis- és középvállalkozás kategóriába esik, az ipari és kézműipari adottságokból adódóan;
- *területiség*: a vállalkozásoknak mindenféleképpen azonos termelési rendszerhez kell tartozniuk (vagy a fő termelési vonalhoz kötődő ágazatban kell működniük);
- *történetiség*: a klaszter történetisége biztosítja, hogy a klaszter által előállított termékek a régmúltban gyökerező, a terület történelméhez tartozó tudás eredményei;
- a rendszer versenyképessége innováció és nemzetközi piacokon való versenyképesség tekintetében.

Az ipari klaszterekkel ellentétben a területiség és a relatív koncentráció a regionális innovációs hálózattal szemben nem követelmény, az voltaképpen a helyi termelési terület „mellékterméke” újabb, akár egymástól távolabbi partnerek bevonására alkalmas együttműködés létrehozása érdekében. Ezen feltételek teljesülését a Regionális Tanácsnak el kell ismernie.

Az innovatív regionális hálózatoknak az alábbi követelményeknek kell megfelelniük:

- a régió területére „kiterjesztett” hálózat;
- új vagy innovatív vállalkozói tevékenység;
- új vagy innovatív ágazatok.

A Regionális Tanács vizsgálatát követően elismert ipari klaszterekkel ellentétben az innovációs hálózatok alulról jövő kezdeményezésre létrejött hálózat célirányos tevékenységét jelentik. A feltételek betartását a Regionális Tanács vizsgálja, miután a hálózat benyújtja pályázatát.

A vállalkozási tömörüléseknek az alábbi követelményeknek kell megfelelniük:

- legalább három vállalat együttműködése projekt kidolgozására;
- nincsenek ágazati megkötések;
- a tömörülések különböző lehetséges formái: „hálózati szerződés”; konzorcium, társadalmi konzorcium, társadalmi szövetkezet; vegyesvállalat.

Olyan vállalati együttműködést jelent, amelyet alkalmilag hoznak létre közös projektek végrehajtása és eredménye elérése érdekében. Ebben az utolsó kategóriában a vállalkozásoknak nem kell stratégiai fejlesztési programot kidolgozniuk.

A regionális innovációs hálózatot két évre hozzák létre, majd érvényessége automatikusan meghosszabbodik újabb két éves időtartamra, amennyiben a feltételek továbbra is teljesülnek. Az ipari klaszterrel ellentétben nem szükséges közös történelmi gyökér, inkább az innováció

határmezsgyéjén mozog, ennek megfelelően lehet, hogy rövid az életciklusa és radikális változásoknak lehet kitéve.

Minden ipari klaszter és regionális innovációs hálózat jogi személyiséggel rendelkező képviselőn keresztül folytat „párbeszédet” a Régióval.

A jogi személyiséggel rendelkező gesztor szervezet szerepe:

- a vállalkozások gyakorlatainak, innovatív kezdeményezéseinek gyűjtése, azok fejlesztési projektekké alakítása céljából;
- a Régióval való program-megállapodás kezdeményezése;
- az egyetlen kapcsolat a Régióval.

Az ipari klaszter esetében, a jogi személyt a klaszter megalakulását követően határozzák meg. A regionális innovációs hálózat esetében azonban a jogi személy meghatározása előfeltétele annak, hogy a hálózat formális elismerési folyamatát elindíthassák.

A projektek finanszírozásának feltételei:

- *Pályázati felhívás:* a termelési rendszereknek mind a három típusára (ipari klaszter, innovációs hálózat és vállalkozási tömörülés)
- *Megállapodási program:* kizárólag az ipari klaszterekre és a regionális innovációs hálózatokra (az őket képviselő jogi személyiség aláírásával)
-

Támogatott tevékenységek:

A Régió az alább meghatározott területeken nyújthat pénzügyi támogatást:

- Kutatás és innováció
- Nemzetköziesedés (nemzetközi piacokra lépés)
- Infrastruktúra
- Fenntartható fejlődés és környezetvédelem
- Munkahelyek védelme
- Innovatív vállalkozói kapacitások és új vállalkozások fejlesztése
- A klaszteresedést támogató EU projektekben való részvétel
- A versenyképesség erősítését szolgáló további kezdeményezések

5.3. Klaszteresedés Emilia Romagna tartományban – turisztikai tömörülések

Magyarországon is 2010 után létjogosultságot nyertek a turisztikai klaszterek. Különösen a Dél-Dunántúlon váltak népszerűvé, ahol az elmúlt években hét turisztikai klaszter is alakult. Olaszországban Emilia Romagna tartományban a legelterjedtebbek a turisztikai klaszterek, ezért vizsgálatunk is erre a tartományra koncentrált.

Rimini tartománya híres turizmusáról, de egyben egy különleges gazdasággal bíró régió része is. Emilia-Romagna tartományt gyakran emlegetik úgy, mint a gazdasági siker mintapéldáját, elsősorban klasztereinek köszönhetően. Ennek a tartós sikernek az egyik fontos eleme a regionális intézmények politikai szerepvállalása, amelyek képesek voltak a klasztereket alkotó kis- és középvállalkozások számára fejlesztési lehetőségeket és eszközöket biztosítani. A szakértelem nyilvánvaló megléte ellenére azonban a régió klaszterei megszenvedték a 2000-es évek

globalizációját és a gazdasági válságot, és kénytelenek voltak idomulni az Olaszországra jellemző trendhez, a kevésbé fejlett ágazatok térnyeréséhez.

Bár nem kimondottan a klaszteresedés a meghatározó, mégis különös figyelmet érdemel a turizmus szervezésének regionális keretrendszere. A 7/1998 számú, később 2007-ig többször módosított regionális törvény létrehozott a turizmus ágazatban bizonyos intézményeket, mint például a promóciós, reklám- és információs szolgáltatásokat a turisták és általában a turisztikai ágazat menedzsmentje számára. Rimini tartománynak, mint a területén folyó promóciós tevékenységért, koordinálásáért felelős intézménynek, saját hatáskörei és feladatai vannak. „Unioni di prodotto” – termékszövetségek – működnek ezen a keretrendszeren belül a régió alábbi fő turisztikai tevékenységeinek fejlesztésére:

- Sea, sun and sand – tenger, napfény és homokos part (Costa Adriatica);
- Művészet és Kulturális Városok (Città d’arte, Cultura e Affari);
- Fürdők és Gyógyfürdők (Terme, Salute e Benessere);
- Aktív Üdülés a Hegyekben (Appennino e Verde).

Az „Unioni di prodotto” az állami intézmények (például kereskedelmi kamarák és önkormányzatok) és a magánszektor szervezeteinek (elsősorban vállalkezési tömörülések, klaszterek) szövetségei. Minden évben egy „Marketing és Promóciós Programot” fogadnak el, a finanszírozás pedig az állami intézmények feladata. A magánszektor szervezetei szövetségre lépnek az egyes „Unione di Prodotto” szervezetekkel, tömörülések vagy úgynevezett „Club di prodotto” – termékklubok – formájában és projektjeiket ennek megfelelően, illetve a Marketing és Promóciós Programban leírtak szerint alakítják ki. Ebben az együttműködési hálózatban születnek meg a „Club di prodotto” Emilia-Romagna régió számára releváns „utazási csomagjai”. Minden „Club di Prodotto”-ban képviseltetik magukat a szállodák és az utazási irodák, amelyek együtt szeretnék az olyan stratégiai célkitűzéseiket elérni, mint például a terület vonzerejének növelése a turizmus feltételrendszerének fejlesztésével, a terület egyediségeinek hangsúlyozása és komplex termékcsomagjainak piacra vitele. Azok a magánszektorbeli szervezetek tehát, amelyek tagjaivá válnak a „Club di prodotto”-knak, saját magukat és ügyfeleiket is számos előnyhöz juttatják, a szállodák például hatékonyabban képviseltetik magukat az utazásszervezők irányában, amely révén növekszik szobafoglalásaik száma még a holt szezonban is; további előny a sikeresebb piaci reklámtevékenység, a méretgazdaságosság, a jobb feltételekkel megoldható közös beszerzések, illetve a tagok közti együttműködés. A fogyasztók, turisták is előnyhöz jutnak, hiszen a márkanév garanciát jelent számukra, a turisták könnyen lefoglalhatják nyaralásukat, javul az ár-érték arány, javul a szolgáltatások minősége, több információhoz és innovációhoz jutnak és lehetőségük van hűségprogramokban való részvételre.

A Művészet és Kulturális Városok Termékszövetség regionális eseményeket támogat reklám/tematikus javaslatok propagálása révén. Ennek a szövetségnek a tagjai a régió műemlékeknek és művészeteknek otthont adó városai, nem csupán a tartományi „fővárosok”, hanem közepes és kisebb városok is. A múzeumok hálózatai, színházi, zenei és művészeti fesztiválok, kiállítások, történelmi és műemlék-látogató körutak, művészi kézműipar, régiségek együttesen adják a „művészvárosok” termékét. Tagok továbbá a konferencia-, kongresszusi-, és vállalkezői-, illetve kiállítási központok. Emilia Romagna Régió mint intézmény társfinanszírozza minden évben a Marketing és Promóciós Programot és a társult marketing kezdeményezéseket. Különösen sok „Club di Prodotto” található a Művészet és Kulturális Városok

Termékszövetségében. A Régió fent említett projektjeinek társfinanszírozásáról szóló szándéknyilatkozata szerint a 2012. évre a társfinanszírozásra szolgáló költségvetés teljes összege az összes „Unioni di prodotto”-ra vonatkozóan mintegy 2,6 millió euró, amelyben benne van a Kulturális Városoknak szánt 610 000 euró is. A projektek társfinanszírozásának mértéke értékelésüktől függően különböző lehet, a régió a projektek költségvetésének legfeljebb 28,40%-át állja, átlagosan 20% az egyes projektek társfinanszírozásának mértéke.

Rimini tartományban az egyik termékklub a „Piccoli Alberghi di Qualità” (Minőségi Kiszállodák) konzorcium. A konzorcium tagjai kettő és négy csillag közötti minősítéssel rendelkező, legfeljebb 48 szobás és családi üzemeltetésű (vagy a főként a család által működtetett) szálláshelyek. Az egyes tagoknak különleges feltételeket kell teljesíteniük a magas minőség fenntartása érdekében, elsősorban a szolgáltatás területén, és be kell tartaniuk bizonyos szabályokat. 2002 júliusában ez volt az első olasz konzorcium, amely megkapta az ISO 9001:2000. minősítést, amelyet 2005-ben megújítottak. A konzorcium különböző projekteket valósított meg, minősítést igazoló kártyát bocsátott ki az ügyfelek hűségprogramjának részeként, és 2011-ben kidolgozta a „Fellini útját”, amelynek segítségével Rimini városát a filmrendező, Federico Fellini szemével fedezhetik fel a vendégek.

6. Következtetések

Az olaszországi klaszterpolitika közel három évtizedes előnnyel rendelkezik a magyarországi klaszterpolitikával szemben. Gazdasági szerepét azért is tudja betölteni, mert a klaszterek munkáját világos és egyértelmű jogi szabályozás segíti. A jogszabályoknak való megfelelés jelenti az alapját az országos, illetve tartományi szintű támogatások biztosításának. Magyarországon a különböző klaszterfejlesztési, pályázati kiírásokban fogalmazódtak meg a klaszterek felépítésére és tevékenységére vonatkozó elvárások. Törvényi szabályozásról ezzel kapcsolatban nem beszélhetünk, noha az olaszországi vizsgálat visszaigazolja ennek hasznosságát és szükségességét. Fontos azt is kiemelnünk, hogy a klaszterek tevékenységét a gazdaságfejlesztésben betöltött szerepük miatt a fejlettebb olasz piacgazdaságban is folyamatosan támogatják, ennek szükségességét és létjogosultságát nem kérdőjelezzik meg.

Irodalomjegyzék

- 140/1999 törvény: 8. cikkely, 2. §, 8. cikkely, 1. § – Olaszország
- 266/1997 törvény (Bersani törvény) – Olaszország
317. törvény – „Kis- és középvállalkozások innovációját és fejlesztését célzó beavatkozások” (1991. október 5.); 36. cikkely – Olaszország
- BECATTINI, G. 1998: *Distretti industriali e Made in Italy. – Le basi socioculturali del nostro sviluppo economico*, Torino, Bollati Boringhieri.
- CEGLIE, G. 2003: *Cluster and network development: examples and lessons from UNIDO experience. – Conference on Clusters, industrial districts and firms: the challenge of globalization. Modena, Italy, 12-13 September 2003. UNIDO, Vienna. p. 16.*
- CIPE deliberation of 03/21/97 – Olaszország
- FARAGÓ L. 1994: *A regionalizmus hajtóerői Magyarországon. – Tér és Társadalom, 1994/3*
- FORESTI, G. – GUELPA, F. – TRENTI, S. 2010: *I distretti industriali verso l'uscita dalla crisi. – Economia e Politica Industriale, 37 (2), pp. 109-126.*
- GROSZ A. 2002: *Autóipari koncentráció és klaszteresedési folyamat sajátosságai az Észak-Dunántúlon. – In: Fiala Regionalisták III. Konferenciája, Győr, 2002. október 11-12, CD kiadvány.*
- GROSZ A. 2003: *Klaszterek és klaszterkezdeményezések iparági súlyának mérése. – In: MEZEI C. (szerk.): Évkönyv 2003. PTE Közgazdaságtudományi Kar, Pécs, pp. 357-369.*
- GROSZ A. 2005: *Klaszteresedés és klaszterorientált politika Magyarországon – potenciális autóipari klaszter az észak-dunántúli térségben. – Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Győr-Pécs, 207 p.*
- LENGYEL I. 2001: *Iparági és regionális klaszterek: tipizálásuk, térbeliségük és fejlesztésük főbb kérdései. – Vezetéstudomány 10, pp. 19-43.*
- LENGYEL I. 2006: *A klaszterek előtérbe kerülése és alapvető jellemzőik. – In: LENGYEL I. – RECHNITZER J. (szerk.): Kihívások és válaszok. A magyar építőipari vállalkozások lehetőségei az európai uniós csatlakozás utáni időszakban. Novadat Kiadó, Győr, pp. 125-158.*
- LENGYEL I. 2010: *Regionális gazdaságfejlesztés. – Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák. Akadémiai kiadó, Budapest, pp. 225-290.*
- RECHNITZER J. 1998: *Területi Stratégiák – Dialóg Campus Kiadó, Pécs-Budapest, 1998*
- RONCZ J. ZS. 2007: *Egy mindenkiért, mindenki a klaszterért, avagy kis- és középvállalatok az európai Unió versenyében. – Kézirat, Miskolci Egyetem, 69 p.*
- Unioncamere del Veneto 2012: *Crisi e trasformazione dei distretti industriali veneti.*
http://www.unioncameredelveneto.it/userfiles/ID191_QdR16xweb.pdf

A török oktatás 19-20. századi történetéből I.¹

Simon P. Piroska²

The history of the Turkish education between the 19th-20th century

ABSTRACT

Keywords: reform efforts, opening schools, modernization intentions

In this paper, I would like to present schematically the educational reforms of the last fifty years of the Ottoman Empire. Although, the above mentioned period can be said to be short, it is rich in events, efforts, and changes. The Muslims being familiar with the western world were about to establish a society that is also acceptable for Europe through the transformation of the education system so as to Turkey should not be so vulnerable and not be so hostile and strange to the West.

1. Rövid történelmi bevezető

Amikor 1923-ban a svájci Lausanne-ban aláírták a Törökország függetlenségét szavatoló békeokmányt, az ország a legszörnyűbb pusztítás képét mutatta. Azt megelőzően a törökök hosszú éveken át szinte folyamatosan hadban álltak. Hatalmas emberveszteségeket szenvedtek a 19. század második felében az orosz-török konfliktusokban, Líbiában és a Balkánon zajló háborúkban, az első világháborúban, majd a függetlenségi háború hadszínterein. Egész vidékek néptelenedtek el. A megmaradt lakosság mély nyomorba süllyedt. Ekkora pusztítást és romlást, ekkora emberveszteséget mindaddig alig ismert az újkori történelem. A hanyatlás és a pusztulás mértékét fokozta az esztelen rombolás, a lakosság mozgása (öldöklések, deportálások, el- és bevándorlások, lakosságcsere), az éhínség, a járványok (kolera, tífusz). A köztársaság kikiáltásának évében Törökország lakóinak száma tízmillió körül volt. (Ma 76 millió körül van!)

A demográfiai és területi változások eredményeképpen Törökországban tulajdonképpen két nagy nyelvi csoport maradt, a török és a kurd. (Jelenleg kisebb nyelvi közösségeket alkotnak az azeriek, a cserkeszek, a zazák, a lázok, az örmények, a görögök, a grúzok, a szírek, az arabok és a latinó zsidók.) Továbbá érzékenyen érintette az ország gazdasági és kulturális életét, hogy a változások következtében a szakemberek száma a nullához közelített. Az értelmiség színe-java már 1915-ben Çanakkale-nál elesett.

1923-ban Törökország szabad és független állam lett. Vezetői 1923. október 29-én kikiáltották a köztársaságot. Azonban odáig igen hosszú, sikerekkel és kudarcokkal teletűzdelt út vezetett (jelen esetben természetesen nem ismertetem azt a folyamatot, hogy miként lett Nagy Szulejmán birodalmából Európa „gyógyíthatatlan beteg embere”).

¹ A tanulmány részben megegyezik a Közép-Európai Közlemények 2014/1. számában megjelent „Szándékok, koncepciók az oktatás megreformálására az Oszmán Birodalomban 1839–1918” című cikkével.

² Főiskolai docens, Kaposvári Egyetem, Művészeti Kar

A 19. században az oszmán keresztények révén (akik kezében volt a kereskedelem, így akadálytalanul érintkezettek a fejlettebb, jobbára keresztény országokkal) Törökországban is megjelentek a nacionalizmus eszméi. Így ők belülről kezdték ki, míg az európai nagyhatalmak és Oroszország kívülről fenyegették és bomlasztották a birodalmat.

A szultánok és nagyvezírek viszonylag korán felismerték a reformok szükségességét. Sokan bíztak abban, hogy kialakulhat egy Európa számára is elfogadható társadalmi rendszer, és akkor Törökország nem lesz olyan kiszolgáltatott, s nem lesz olyan ellenséges és idegen a Nyugat szemében. 1876-ban kihirdették a liberális Mithat pasa által kidolgozott alkotmányt. A török történetírásban I. alkotmányos korszakként számon tartott rövid időszakot egy harminc esztendeig tartó önkényuralmi időszak követte (1878-1908), majd azt a II. alkotmányos korszak (1908-1918).

Az önkényuralom ideje békét és látszólagos stabilitást hozott. A nyugati világot jól ismerő muszlimok azonban egyre erőteljesebben követelték a mélyreható reformokat. Eszméik forrását leginkább Franciaországban lelték meg, főleg a közös nyelvvel és a közös kultúrával egybeforrasztott nemzetállam lebegett a szemük előtt.

A fennálló rend elleni első valódi lázadók a liberális alkotmányt szorgalmazó ifjúoszmánok voltak, akik valamiféle soknemzetiségű oszmán hazafiságot pártoltak. Majd őket felváltották az egymással is viszálykodó ifjútörökök, akik eljutottak a muzulmán, s végül a török nacionalizmusig. Az ifjútörök mozgalom egyik szárnya a nemzeti kisebbségekkel való megbékélést és a birodalom föderatív állammá való átalakítását hirdette, míg a másik erős török nacionalizmust tartott elengedhetetlennek. A viszály során egy harmadik irányzat kerekedett felül, amely a birodalom „eltörökösítésében” látta a megoldást. Ez azonban súlyos következményekkel járt, hiszen nemcsak a keresztényeket taszította, hanem a nem török muzulmánokat is szembeállította a politikai vezetéssel.

Az I. világháborúban azután érkezett a birodalom végzete. A győztesek kedvük szerint osztozkodtak az országon. S ott volt a sürgősen megválaszolendő kérdés, mi lesz a maradék Törökországgal? Megmarad vagy eltűnik? (Ott lebegett az a nem alaptalan félelem, hogy a maradék Törökországot feldarabolják maguk között az angolok, a franciák, az olaszok, a görögök, az örmények és a kurdok.) Erre a kérdésre adott igen gyors és határozott választ az egykori ifjútörök oszmán katonatiszt, Kemal Atatürk, aki Törökország első köztársasági elnöke lett.

2. A 19. századi török oktatásról

Törökország nagy barátja, Erődi Béla (1846-1936) 1870. december 18-án a Vasárnapi Újságban tette közzé a török oktatásról szóló igen színes, a tudományos ismeretterjesztés szándékával megfogalmazott terjedelmes írását (ERŐDI B. 1870).

„Ama szívósság, mellyel a törökök állami és magánéletükkel az európai polgárosodással szemben saját intézményeikbe csökönyösen ragaszkodnak, semmi téren nem oly észrevehető s nem oly mereven áll a régi mellett, mint nevelés- és tanügyekben” – kezdte írását Erődi. Majd így folytatta: *„Ha más téren érezték és el is fogadták az európaiaknak némi tekintetben jogosult követelményeit; a nevelés- és tanügyben mai napon is azon a fokon állnak, melyen századok előtt állottak. Elszigeteltségük e tekintetben nemhogy legalább saját régi rendszerük tökélyesebbülését vonta volna maga után, de még a régi szervezet is hanyatlásnak indult, s*

napjainkban a török nemzet általános szempontból tekintve nem nyer olyan kiképzést, mint a minőt egy európai nemzet állása követel.”

Erődi ezzel nem azt akarta mondani, hogy a törökök nem lettek volna képesek magasabb szellemi tevékenységre, hanem a vallási és társadalmi intézmények bénító erejére utalt. *„Találtam közöttük olyan felvilágosult férfiakat, akik, ha a mi viszonyaink és köreinkben nőttek volna föl, világhírűekké lettek volna; de hazájukban a megsemmisült tehetségek óceánjában veszttek el. Fuad, Ali, Safvot, Edhem, Kiamil pasák európai hírű diplomaták, jóllehet saját mostoha viszonyaik közt nőttek fel: csak kivételek s nem az intézmények jósága, hanem azon igazság mellett bizonyítanak, hogy a lángészt a körülmények kedvezőtlenége sem homályosíthatja el.”* Milyen is volt ez az oktatási rendszer Erődi szemével nézve?

Az 1860-as évek végén a török oktatási rendszernek szinte csak árnyoldalai voltak, sőt a létező rendszer kifejezetten az oktatás- és nevelésügy kárára volt. A bajok legnagyobb forrását Erődi a tudományok elszigeteltségében (nagyon kevesen fértek hozzá), de leginkább a tudományok népszerűtlenségében látta. A népszerűtlenség (és az elszigeteltség) oka egyrészt az arab írás végtelen nehézségében, másrészt a tökéletlen tanítási rendszerben rejlett. Emellett volt még egy másik baj, nevezetesen a tudományok összekeveredése – írja Erődi. Törökországban a tudományok még nem szakosodtak, hanem a bírók, a papok, az ügyvédek stb. ugyanazt az egy iskolát voltak kötelesek végezni, és ez a jelöltek számára több mint 25 esztendőnyi tanulást jelentett. Ugyan tettek kísérletet a szaktudományok szétválasztására, illetve a határvonal megvonására a különféle tudományok között, de ez csak annyiban történt meg, hogy a hadtudományt és az orvostudományt kiragadták a nagy közösből és külön kezelték. A többi tudományterülethez nem nyúltak, de nem is lehetett hozzányúlni, mert annak akadálya volt az állam és az egyház szoros összefonódása.

A gyermekek 6 éves korban mentek iskolába, ahol egy tanító keze alá kerültek. Ez a tanító órákon át olvasással kínozza a szegény gyermekeket azáltal, hogy egy szót akár húszszor is elmondattott velük, míg azt könyv nélkül meg nem tanulták. Így az írás alakjáról (arab betűs írásról van szó) felismerték a szavakat anélkül, hogy tudták volna milyen betűkből áll össze a szó, vagy miért kell úgy olvasni és miért nem másképp. Az olvasástanítással úgy telt el 5-6 esztendő, hogy a gyermekek nem tanultak meg helyesen olvasni.

Az írástanításnak hasonló rendszere volt. A gyermekek kaptak egy tiszta papírt, egy nádtollat és egy mintát, amelyet annyiszor kellett lemásolniuk, míg az írásképuket tökéletesnek nem nyilvánították. Ebből azonban a szó értelmét nem tanulták meg. Az írástanulás is felölelt 7-8 évet. Ahhoz, hogy valaki a szépíró nevet kiérdemelje, - ami a török társadalomban nagy kitüntetésnek számított - legalább 20 évnyi gyakorlásra volt szükség. A szépírás a törököknél olyan rangban állt, mint Európában a festészet. A szépírás bámulatra méltó példányaival lehet találkozni a korabeli a török munkákban. Hosszú kéziratokban elejétől végig minden betű hajszálpontosságú. A 19. század végén még divatban voltak a kézírással készült könyvek. Napjainkban a szépírás művészete reneszánszát éli.

Annak ellenére, hogy a szép kézírás elsajátításához roppant kitartásra és sok időre volt szükség, viszonylag igen nagy számban dolgoztak szépírók, akik bazárokon vagy saját üzletükben reggeltől estig csak az írással foglalkoztak. Az elkészült munkákat aztán kiállították, és a közönség ugyanúgy gyönyörködött bennük, mint egy műalkotásban, miközben talán próbálták kibetűzni a leírt szövegek értelmét. Ugyanis, ha valaki a nyomtatott betűket el is tudta olvasni, abból még nem következett, hogy a kézírást is ismerte. Ehhez külön tanulmány kellett (volna), és tekintettel

az akkor használatos többféle írásfajtára, igen hosszú tanulmányi időre volt (lett volna) szükség, hogy valaki mindegyik írásfajta elolvashassa.

Nagyon sajátos volt az a mód, ahogy a törökök akkoriban írtak. Nem ültek asztalhoz, még a hivatalokban sem, hanem térdükön vagy baltenyerükön végezték a műveletet. Lekuporodtak jobbtérdükre, baltérdükre támasztották bal könyöküket és úgy végezték az írást. A török iskolákban a gyermekeknek az olvasáson és az íráson kívül a Koránt is tanították olvasni énekelve, pontosabban recitálva.

Ha a gyermekek elérték tizenkettedik életévüket, életpályájuk elágazott. A tehetséges fiatalok Isztambulba, a galata-szeráji liceumba (Galatasaray Lisesi) mehettek. Ez az iskola elsősorban a külügyminisztérium számára képzett hivatalnokokat. Ebben az intézményben jobbra francia származású tanárok oktattak európai tanrend szerint. Akik viszont más pályára akartak lépni, azok középtanodákban folytatták tanulmányaikat. A 19. század második felében ilyen típusú iskolák még csak kis számban működtek Törökországban. A középtanodákban török, arab és perzsa nyelven kívül történelmet, költészetet, számtant, mértant, bölcsészetet (filozófiát) és vallástudományt oktattak. A tanulmányi idő 6 év volt. Innen kerültek ki a különféle alsóbbrendű hivatalnokok. Katonai, orvosi és tengerészeti iskolákba csak középtanodát végzett fiatalokat vettek fel.

Akik azonban magasabb állami hivatalokra, papi, bírói vagy jogtudósi (ulema) méltóságra törekedtek, azok a medreszékbe iratkoztak be. Ott valamennyi tanuló államsegélyben részesült. A birodalom minden jelentékenyebb városának imaháza mellett egy vagy több medresze működött. A tanulók, akik egy részét szófiáknak (szoftáknak, helyesebben suhtának, égőnek, a tudományért égőnek) nevezték, külön, vagy közös előadásokon képezték magukat. A török medreszék ekkorra már szinte kizárólag a vallás- és jogtudomány művelésével foglalkoztak.

A medreszében tíz évig tartott az oktatás, és az egyes tanévek főbb tárgyaikról kapták az elnevezésüket. Ennek alapján az első év a nyelvtan, a második a mondattan, a harmadik a gondolkodástan, a negyedik az erkölcsstan, az ötödik az allegóriái tudomány vagy szónoklat, a hatodik a vallástudomány, a hetedik a bölcsészet, a nyolcadik a jogtudomány, a kilencedik a Korán és a szunna fejtegetése, a tízedik pedig a Próféta szóbeli törvényei nevet viselte. E tíz évfolyam végeztével lehetett aztán bíróként (kadi), előimádkozóként (imám) működni, vagy a pénteki imát a dzsámiban vezetni (hatip). Őket nevezték ulemáknak (tudós). Minden ulema fehér turbánt hordott. A fehér turbán viselése általában az olvasni és írni tudó egyének kiváltsága volt.

Aki még feljebb akart emelkedni, annak még további hét évig jogtudományi és teológiai tanulmányokkal kellett foglalkoznia, hogy elnyerhesse a tanári (müderri) méltóságot. A tanárokat rendkívüli módon megbecsülték Keleten, mert ott a tanárok egy személyben papok és jogászok is voltak. A tisztségek legmagasabbika, illetőleg az ulemák feje a sejk (öreg) volt, a minden rendbeli sejkek és főurak legvégső fóruma a sejhülszlam vagyis a konstantinápolyi főmufti, aki egyben az Oszmán Birodalom főmuftija is volt. A sejhülszlam még polgári és állami ügyekbe is beleavatkozott, sőt ítélete, véleménye, állásfoglalása még az uralkodóra nézve is kötelező volt.

A törökök leginkább a történelmet, a költészetet és a filozófiát művelték. Az iskolákban is mindenképp a költészetre és bölcsészetre fordítottak nagy figyelmet. A török irodalom legnagyobb része is költeményekből állt. Tanulmányaik során is főleg a költészetből vett példákon gyakoroltak a gyerekek. Verseken tanították az ifjút perzsa nyelvre és prozódiaira, sőt az ulemák a fetvát (ítéletet) is versekben mondták el.

Az iskolák tanrendjéből a zene, az ének és a rajz teljességgel hiányzott, sőt ez utóbbi a vallási törvények rendelkezése folytán kimondottan tilos volt (sok szakértő azzal indokolja Mohammed festészetre és szobrászatra vonatkozó szigorú tilalmát, hogy a próféta a korábban meglévő bálványimádás újraeledésének akarta elejét venni.)

A lányok az oktatásban kevésbé vettek részt, az európai helyzethez képest a lemaradás égbekiáltó volt. A megszerzett ismereteik is leginkább a családi életre vonatkoztak.

Erődi ismereteit, élményeit az 1860-as évek végén gyűjtötte, amikor 1868-1870 között Isztambulban és a Birodalom európai részén időzött. A Vasárnapi Újság olvasóinak szánt színes ismertetője azonban nem sokáig állta meg a helyét. A változások Törökországot is elérték. Az 1870-es évek közepétől, az egymást követő kormányzati időszakok kialakították reformelképzeléseiket, azonban csak kevés valósult meg, többségük megvalósítása forráshiány és különböző kül- és belpolitikai események miatt halasztódott, illetve elmaradt.

3. Az I. alkotmányos korszak oktatáspolitikája (1876-1878)

Ennek a rövid időszaknak az éveit beárnyékolta az orosz-török háború (1877-1878) súlyos veszteségei, valamint a birodalom tragikus pénzügyi helyzete. Az ifjú oszmánok egyre hangosabban követelték a változtatásokat. Az 1876 decemberében kiadott Kanun-i Esasî három bekezdésben foglalkozott az oktatással, kettő a magániskolákkal (oktatási ügyekben mindenki szabadon rendelkezhet), egy pedig a kötelező elemi oktatás bevezetésével.

4. Az önkényuralom korszaka (1878-1908)

A harminc esztendő alatt az oktatást érintő intézkedések sora született. Többek között számos szakiskola és művészeti iskola nyitotta meg kapuját. Süketnéma gyermekek is kaptak iskolát (1889). A kisebbségeknek (görögök, örmények, zsidók) és az „idegeneknek”, azaz a külföldieknek (szerbek, bolgárok, oroszok, németek, osztrákok, magyarok, irániak stb.), valamint a különböző felekezetűeknek (katolikusok, protestánsok) magániskolái (egyesületi fenntartásban) működtek. Ezek az intézmények magától értetődően, önfenntartóak voltak, illetve a támogatók adományaiból biztosították tevékenységüket (Isztambulban 1868-ban nyílt meg a német gimnázium).

Az amerikai vallási iskola (1859), valamint a katolikus és a protestáns oktatási intézmények nagy népszerűsége tettek szert a birodalomban. A francia katolikus misszió által fenntartott iskolában (1867) például háromszáz gyermek tanult. Az amerikai vallási és a különböző felekezeti iskolákba a nyugati világra nyitott muzulmán családok is beíratták a gyermekeiket, ugyanis azokban a török, a perzsa és az arab nyelvek mellett európai nyelveket (angol, francia, német), illetve a hagyományos tananyag mellett testnevelést, történelmet, természettudományos tantárgyakat is tanítottak. Továbbá néhány más különböző szintű és típusú oktatási intézmény és könyvtár is megnyílt.

A számos megoldásra váró feladat közül első helyre az általános és nyilvános közoktatás bevezetése került. Napirendre vették a középfokú leányoktatás megszervezését is. Ez utóbbi, akárcsak az alapfokú oktatás általánossá tétele, pénzühiány miatt nem valósult meg.

Mennyiségi és minőségi tekintetben valójában nem lehet számottevő pozitív változásról szólni. A működő iskolák, így a kisebbségek és a külföldiek iskolái is, a tanárok, az oktatási-nevelési programok, a tankönyvek – egyáltalán a könyvek és a sajtó – szoros állami ellenőrzés alatt álltak. A kormányzat kemény korlátokat állított. Továbbá a szultanátus eltökélten munkálkodott az eszményinek vélt embertípus kialakításán. Elképzelésük szerint a tökéletes ember az oszmán reformokhoz kötődő, mélyen vallásos, engedelmes, a szultánhoz hűséges, nagy munkabírási ember. Az oktatási-nevelési célok, programok, a tankönyvek ezeknek a tulajdonságoknak a kialakítását és megszilárdítását szolgálták. Ezen cél elérését elősegítendő emelkedett a vallás és erkölcsoktatás órák száma.

Lépéseket tettek a tanárképzés megreformálásáért is. A szervezeti változtatásoknál pedig, szigorúsága és a megkövetelt fegyelem miatt, a német (porosz) rendszer átvételét szorgalmazták. Azonban a kisebbségek, az idegenek, a különböző politikai csoportosulások az oktatás tényleges megreformálását akarták. Oktatási programjaikat saját elképzeléseiknek, világnézetüknek és érdekeiknek megfelelően fogalmazták meg.

5. A II. alkotmányos korszak oktatáspolitikája (1908-1918)

A balkáni háborúban elszenvedett veszteségek hatására a gondolkodás és a politikai környezet átalakult, a döntéshozókat a felmerülő súlyos társadalmi gondok sürgős megoldásra készítették. Az oktatás megreformálása körül (is) nagyon sok vita zajlott, nagyon sok nézet ütközött.

Viták a következő területeken folytak:

- Politikai irányzatok és oktatás (oszmán, iszlám, török, Nyugat, szocializmus);
- Nemzet és kultúra;
- Elitoktatás – tömegoktatás;
- Angolszász minta (pragmatizmus);
- A tanítók világnézete;
- Leányoktatás;
- Népoktatás;
- Szakoktatás, falusi és környezetoktatás;
- A gyermekek mozgósítása;
- Egészségnevelés.

Szükséges megjegyezni, hogy ebben az időszakban az oktatással kapcsolatos változások legtöbbször nem szervezeten, hanem spontán módon mentek végbe.

Török oktatástörténészek a korszak újításaként és fejlődésként értékelik az óvodák elterjedését (a máig is létező óvoda, az „ana okulu”, a tényleges iskolai tanulmányokat közvetlenül megelőző évet jelentik, tulajdonképpen a nulladik évfolyama az általános iskolának).

Az események pontosabb ismertetéséhez hozzátartozik, hogy már a 19. század utolsó harmadában léteztek ilyen intézmények, ezek alapítása a birodalomban élő kisebbségekhez és a külföldiekhez kötődik. Néhány tartományban már az önkényuralmi időszakban is nyíltak

magánóvodák, majd 1908 után Isztambulban is megalapították az első magánintézményt. A balkáni háborúkat követően pedig szélesebb körben elterjedtek, sőt magánosok mellett az állam is tartott fenn óvodákat.

Az óvodákban fiatal nők, főleg zsidók és örmények, oktatták, nevelték az odajáró kisgyermeket. Sőt a török óvodákban is örmény és zsidó tanítónők dolgoztak, azokban minden feladatot rájuk bízta. A kicsiknek megtanítandó énekeket és verseket is ezek a fiatal nők költötték.

Szükségszerűen megkezdődött az óvónőképzés. Az óvónőket elsősorban izraelita egyesületek képezték, illetve Isztambulban a kimondottan e célból induló képzésekben tanították a feladatok ellátására a leányokat. Az óvónőképzőkben is főként zsidó és örmény tanárnők oktatták az Európában már korábban elterjedt nevelési elméleteket, módszereket (Pestalozzi, Fröbel, Montessori stb.).

A Török Birodalomban Fröbel módszerét előbb az örmények, majd a bolgárok alkalmazták. 1909-ben Kazim Nami az Osztrák-Magyar Monarchia területére utazott (közelebbi helyszín nincs megjelölve), hogy megismerkedjen a gyermekkertek működésével. Miután visszatért, egy iskolához kapcsolva meg is nyitották az első gyermekkertet. Továbbá Kazim Nami könyvet is adott Fröbel követőinek a kezébe, „Gyermekkert kalauz” címmel, melyet francia nyelvről fordított (YAHYA, A. 2011).

Az állami óvodák programja 1914-ben született meg (az alapfokú oktatásról a törvény 1913-ban jelent meg). A foglalkozásokon a következő tárgyak szerepeltek: beszélgetés az erkölcsről, életvitel és mozgás, egészségügyi ismeretek, kertgondozás, rajz, anyanyelv, zene és gimnasztika. Ez a program már Maria Montessori nevelési módszerei alapján készült (Montessori pedagógiai-pszichológiai nevelési módszereit csak 1910 után kezdték megismerni Olaszország határain kívül).

A fent említett, alapfokú oktatásról szóló törvény 1913-ban jelent meg. Az újítás és a fejlesztés szándéka e jogalkotásban is megmutatkozott. Az oktatási törvény az alábbi tantárgyak oktatását rendelte el: olvasás, írás (arab írás), oszmán török nyelv (tehát e téren változás még nem történt). Továbbá szerepelt még az előírt tantárgyak között a számtan, a geometria, a földrajz (különös tekintettel az Oszmán Birodalom földrajzára), a történelem (főleg az Oszmán Birodalom története), az állampolgári ismeretek, az egészségtan, a honismeret, az erkölcsstan, valamint a gazdasági ismeretek, a kézművesség, a rajz, a testnevelés, a színjátszás, a fiúknak katonai ismeretek, a lányoknak háztartási ismeretek (a színjátékoknak az erkölcsi nevelésben és a szocializációs folyamatokban szántak szerepet).

Közép- és a felsőfokú oktatás területén nagy előrelépés figyelhető meg. Sorra nyíltak a fiú- és lánygimnáziumok, a különböző szakiskolák, ahol rendőröket, hivatalnokokat, kereskedőket képezték. Ebben az időszakban új főiskolákat alapítottak (különböző szintű iskoláknak tanárképzőket, valamint erdészeti, fogorvosi, geodéziai iskolákat), valamint Isztambulban fejlesztették (1908) a szerény múltra visszatekintő egyetemet.

A korabeli egyetemeken általában a vallástudományt, az irodalomtudományt, a matematikát, a geológiát és a nyelvészetet művelték. 1908 után a már művelt tudományterületek közé beemelték a jogtudományt, valamint az oktatói állományt is jelentősen bővítették. A török professzorok mellett német és magyar tudósok is oktattak az isztambuli egyetemen, ahol az I. világháború éveiben néprajzi és magyar nyelvi kurzusokat is tartottak (ÇOLAK, M. 2004).

Irodalomjegyzék

ÇOLAK, M. 2004: Cumhuriyetin kuruluş yıllarında türk eğitim yaşamında Macar eğitimcilerin yeri. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. Cilt: XX, Mart 2004, Sayı: 58'den ayrı basım. „K.G Saur Verlag München – Turkish Biographical Archive (TBA). „ABC – Clio Library”

ERÓDI B. 1870: Nevelés- és tanügy a törököknél. – Vasárnapi Újság, 17. évf. 51. sz. 1870. december 18, pp. 654-655.

FLESCHE I. 2007: A Török Köztársaság története. – Corvina Tudástár.

YAHYA, A. 2011: Türk Eğitim Tarihi. M.ö. 1000- M.s. 2011. – Pegem Akademi, Ankara.